

Pávatoll

ÉDES ANNA AZ ÜVEG TÜKRÉBEN

AZ ÜVEG TERMÉSZETRAJZA KOSZTOLÁNYI DEZSŐ REGÉNYÉBEN

TARTALOM

<u>BEVEZETÉS</u>	<u>3</u>
<u>ÁTLÁTHATÓSÁG ÉS ÁTHATOLTSÁG.....</u>	<u>5</u>
<u>HATÁROLTSÁG ÉS ÁTJÁRHATÓSÁG</u>	<u>13</u>
<u>MEGFEJTHETETLENSÉG ÉS KÁPRÁZAT</u>	<u>23</u>
<u>ÖSSZEGZÉS.....</u>	<u>35</u>
<u>BIBLIOGRÁFIA.....</u>	<u>36</u>

BEVEZETÉS

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regénye a megjelenése óta töretlen népszerűségnek örvend, amit bizonyít a mű ma is eleven recepciója. Felmerülhet a kérdés, hogy elérjük-e valamikor a regény értelmezői lehetőségeinek határát. Jelen dolgozat nem állít mást, mint amire többek között Balassa Péter is jutott, igaz 1985-ben, hogy még mindig van mit mondani az *Édes Annáról*.¹

Az üveg fizikai értelemben is egy kivételes és sokoldalú anyagnak tekinthető, nem meglepő tehát, hogy a művészet oldaláról megközelítve „többrétegű jelentéshordozó” képességgel rendelkezik.² A kérdés az, hogy az üvegnek lehet-e bármilyen jelentősége Kosztolányi ezen regényében. A dolgozat felvetése szerint az üvegnek a tárgyi környezetben való vizsgálata új megállapításokhoz vezethet a művel kapcsolatban. Ez összhangban van a 2010-ben megjelent kritikai kiadás soraival, miszerint „Arról, hogy az »alakjait körülvevő tárgyakat« mennyire komolyan vette Kosztolányi, külön tanulmány szólhatna.”³ Ez azért is fontos, mert az idézett kötet megjelenése óta bár születtek új értelmezések, a tárgyi környezet megfigyelésében a recepció még mindig szűkölködik. Megállapításaink kiindulópontja az üveg paradox jellege: „Az üveg vizuálisan összekapcsol, és ugyanakkor fizikailag szétválaszt.”⁴ Ezen gondolat mentén a dolgozat három részre oszlik, amelyek igyekeznek sorra venni az üveg transzparenciájából adódó összekapcsolásokat, valamint a falként megjelenő szétválasztásokat, továbbá az ezekből a jelenségekből következő, és az üveg ezeken felüli tulajdonságai nyomán felmerülő hatásokat.

Az *Édes Anna* kiterjedt értelmezésrecepciója már eddig is számtalan irodalomtudományi megközelítést tartalmaz, az általam választott témához azonban leginkább a következők tudnak segítséget nyújtani. Először is elengedhetetlen a motivikus kutatás,⁵ éppen az üveg szimbólumértéke(i) okán. Az üvegnek nem csak tárgyi jelentősége lehet, ugyanis motívumként a cselekményben is vizsgálható. Továbbá szükséges a komparatistikai szemlélet,⁶ leginkább építészeti és iparművészeti vonatkozásban az üveg felhasználási formái kapcsán, valamint az

¹ BALASSA Péter, *Kosztolányi és a szegénység. Az Édes Anna világképéről*, Új Írás, 1985/11, 110.

² VARGA Vera, *Az üveg jelentése. A 19-20. századi üvegművészet ábrázolások, allegóriák, szimbólumok tükrében*, Helikon, 2002, 5.

³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, szerk. Veres András, Kalligram, Pozsony, 2010, 650. Veres András jegyzete. A továbbiakban ebben a formában fogok a kritikai kiadásra hivatkozni: ÉA

⁴ MESTER Éva, *Az építészeti üvegek iparművészeti értékei: Magyarországi üvegfestmények és díszüvegezések*, Geopen, Budapest, 2012, 20.

⁵ V. Ny. TOPOROV, *Dosztojevszkij poétikája és a mitológiai gondolkodás archaikus sémái*, ford. Erdei Ilona, Helikon, 1982/2–3, 282–299.

⁶ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *Szó, kép zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata*, Kalligram, Pozsony, 2007

irodalomtudománynak olyan megközelítései bizonyultak hasznosnak, mint medialitás⁷ vagy narratológia.⁸ Végül a dolgozat egészéről elmondható, hogy a XXI. századi tanulmányokhoz hasonlóan leginkább szövegközpontú megközelítéseket alkalmaz.

⁷ Friederich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. Kékesi Zoltán, Magyar Műhely–Ráció, 2005

⁸ Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diszkurzus*, ford. Sepeghy Boldizsár = *Az irodalom elméletei*, I., Jelenkor, Pécs, 1996, 61–98.

ÁTLÁTHATÓSÁG ÉS ÁTHATOLTSÁG

Szücs Endre üvegművészettel foglalkozó könyvében az ablaknak három funkcióját különíti el: az első a kitekintés biztosítása, a második a világosság megteremtése, a harmadik pedig a díszítés, vagyis az esztétikai jelleg.⁹ Utóbbival később fogunk foglalkozni részletesebben, az első kettő tekintetében viszont egyaránt fontos az *átláthatóság*. Ebben a fejezetben az átláthatóság, és az ezzel kapcsolatosan tapasztalható kétirányúság jelenségét vizsgáljuk a regény cselekményéből kiemelt jelenetek segítségével.

„Szimbolikus értelemben az ablak a ház szeme”¹⁰ és ez igaz az Attila utcai ház esetében is, amely a központi helyszíne a történetnek. Sok olyan jelenetet olvashatunk a regényben, amiben az ablakon keresztüli kilátás egy információforrás volt a szereplők számára, megegyezően a szem általi információszerzéssel. Így például Vizedy, amikor egy vöröskatonát figyelt, „*kitekintett az ebédlő nyitott ablakán*”,¹¹ vagy a magyar katonák hazatértekor „*Mindenki az ablakhoz tódult [...] látszóval szemlélték az első katonákat*.”¹² Hasonlót olvasunk a kommunista események történésekor: „*Tatárékhöz szaladtunk föl, a padlásablakból néztük*.”¹³ A kifelé irányuló tájékozódás más formái is tetten érhetők az *Édes Anna* prózájában. Vizedy rendszerint Anna révén szerzett tudomást a környezetében zajló, vagy a többi szereplővel kapcsolatos eseményekről: „*Nem volt már szükség ellenőrizni a cselédjét, de van-e valami érdekesebb mint a konyha, [...] Itt hallani, mi történt a piacon, a városban, mit főznek Moviszterék és Drumáék*”.¹⁴ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Vizedy és férje az emberek egy olyan csoportjába tartoztak, akik nagyfokú érdeklődést mutatnak a külvilág iránt. Miért tekinthető mégis, átláthatóság szempontjából is zártnak az otthonuk?¹⁵

A fordított irányú, kívülről történő betekintés vizsgálatával tudunk közelebb kerülni a lehetséges magyarázatokhoz. Vizedyek, valószínűleg másokhoz hasonlóan, megvágódtak, hogy

⁹ SZÜCS Endre, *A megfestett fény. Diszűveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig*, Geobook, Szentendre, 2005, 11.

¹⁰ V. Ny. TOPOROV–M. Ny. SZOKOLOV, art. *Ablak* = *Mitológiai enciklopédia*, I., főszerk. Sz. A. Tokarev, ford. Bárány György et al., Gondolat, Budapest, 1988, 25.

¹¹ ÉA, 19.

¹² ÉA, 429.

¹³ ÉA, 49.

¹⁴ ÉA, 287.

¹⁵ A recepciótörténetben átláthatóság tekintetében nem foglalkoztak a központi helyszínnel, de említésre méltó Anna személyes zártsága, amit Szitár Katalin is említ: „Anna láthatólag nem teremt személyes kapcsolatot senkivel [...] A (zárt, korlátozott életkörön belüli) tökéletes *cselekvés* és a tökéletlen, defektusos *verbalitás* [...]” SZITÁR Katalin, *A prózanyelv Kosztolányinál*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészdoktori Értekezések, Budapest, 2000, 152.

Továbbá megjelenik az otthon és a tudat zártságának párhuzama, amivel Bónus Tibor foglalkozott: „A zárt otthonok és a testbe zárt tudatok, lelkek párhuzama is lényeges itt”. BÓNUS Tibor, *A másik titok: Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2017, 170.

mit mutatnak meg a külvilág számára az életükből. Annával szívesen dicsekedtek: „- *Az enyém – jegyezte meg Vizyné nagy figyelem közepette, miután kárörömmel hallgatta végig a panaszokat – se moziba, se színházba. Még csak nem is énekel. Szeretője nincs. A családját nem is láttam. Árvalány. Folyton itthon ül. Eddig még vasárnap délután se ment el.*”¹⁶ házasságuk tragédiáját azonban igyekeztek leplezni: „*»Angyal«-nak nevezte feleségét – a lánykori nevén –, mint mindig, mikor idegen volt jelen s érdeklődött hogyléte felől.*”¹⁷

Fontosabb viszont ebben az irányban a fény behatolásának kérdése. A világosság megteremtése, mint az ablak már említett funkciója, az ablaküveg áttetszőségének köszönhető. Ez a transzparencia metaforikus értelemben Anna alakjában is megjelenik:¹⁸ „*Csak munkáját hagyta ott, mint valami láthatatlan jó szellem.*”¹⁹ Emellett a szereplők számára a világosság megteremtése is köthető Anna alakjához, hiszen a narráció több alkalommal is mintegy allegorikus fényhozóként ábrázolja őt. Például Vizyné tekintete a következőképpen festett, mikor eszébe jutott Anna, mint lehetséges új cseléd: „*Valami fény sugárzott arcáról.*”²⁰ Később pedig, még mindig Anna megérkezése előtt, Vizyné képzelgett a még meg nem ismert cselédről Ficsorné szavai nyomán: „*Mikor lehunyta a szemét, megjelent az, akiről csak azt tudta, hogy meg kellene aranyozni a kezét, az aranykezü cseléd, ez az aranykez pedig, [...] meg-megcsillant a homályban s vezette őt, tovább-tovább.*”²¹ Először tehát Vizyné képzeletében jelenik meg Anna személyéhez köthetően a fény, ragyogás és homályban való megcsillanás. A „vezette” kifejezésben megbújik még a homályból való kivezetés lehetősége is, és az erre irányuló megelőlegezett bizalom Vizyné részéről.

A továbbiakban, Anna tényleges megjelenését követően is találkozunk hasonló képpel: „*Anna reggeltől estig a por és szemét glóriájában állott.*”²² A glória a dicsfény és a fénykoszorú megfelelője,²³ még akkor is, ha ilyen ellentétes fogalmakkal párosul, mint a por és a szemét. Végül Anna fényhozásával kapcsolatban arról a párhuzamról sem feledkezhetünk meg, amit Anna neve rejt. A regény szövegében is olvasható az Anna és a manna szavak rokoníthatósága.²⁴ Ezzel kapcsolatban már Kovács Árpád lejegyezte tanulmányában, hogy „a

¹⁶ ÉA, 251.

¹⁷ ÉA, 469.

¹⁸ Bónus Tibor Anna áttetszőségével kapcsolatban az ellentétek egységére és párhuzamos jelenlétére hívja föl a figyelmet: „A címszereplő zártsága és nyitottsága, átláthatatlan és tükrösen áttetsző létmódja ennél fogva egymástól elválaszthatatlanul érvényesül a regényben”. BÓNUS Tibor, *I.m.*, 77.

¹⁹ ÉA, 215.

²⁰ ÉA, 65.

²¹ ÉA, 129.

²² ÉA, 211.

²³ Art. *Glória* = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy*, főszerk. Benkő Lóránd, szerk. Kiss Lajos és Papp László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1066.

²⁴ „*Anna – mondta még egyszer s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér, mint a manna.*” ÉA, 95.

bibliai manna egyúttal az Újszövetség eucharisztikus lakomájának – az áldozati eledelnek – az előképe”.²⁵ Jelen esetben ez nem az áldozati eledel, hanem az Eucharisztia vizuális megjelenése miatt fontos, mivel az Eucharisziát nem csak vételezni, hanem szemlélni (és imádni) is lehet. Utóbbi esetben monstranciában tartják, ami egy változó mértékben díszített liturgikus edény. Központja, ahol a Szentostya van, üvegből vagy kristályból készül, és a XVII. századtól ismeretes a lángoló sugarú Nap-formát idéző kialakítása.²⁶ Következésképp a monstrancia már egy jó ideje fénykoszorúval gazdagítja az Eucharisztia látványát, és ez a fénykoszorú a párhuzama Anna glóriájának.

A fény behatolásával kapcsolatban további fogalom a tisztaság, az ablak áttetszőségében ugyanis kiemelt tényező az üveg minősége, tisztasága.²⁷ Anna cselédszereplőként maradéktalanul képviseli a tisztaságot,²⁸ és ezt a szöveg egy ponton metaforikus és szó szerinti értelemben is tartalmazza.

A padlóúrolást leíró jelenet hasonlatában az örökimádás képével találkozunk: „*Már sikálta a padlót, [...] csuszkálva, görnyedezve, térdepelve, mint egy templomban, valami hosszantartó örökimádás közben.*”²⁹ Az örökimádás ugyanis a korábban említett, monstranciába helyezett Eucharisztia imádásának egyik megnevezése.³⁰ Az Eucharisztia pedig nemcsak visszagondolás Jézus tökéletes áldozatára, hanem annak megelevenedése is³¹ – így hirdeti a megtisztulást Jézus vére által.³² Az idézett hasonlatnak értelmezésekor tehát nem csupán a testtartás párhuzamának rajzolata a fontos, hanem az örökimádásban megélt lelki tisztulás és a kézzel fogható tisztítás egybeesésének érzékelése is.

Ezek után tudjuk sorra venni a tárgyalt tisztaság-áttetszőség, és az ezeknek köszönhető fényesség-világosság szó szerinti megjelenését a szövegben. A nagymosás képsora jól szemlélteti Anna érkezésének és munkájának gyümölcsét: „*Abroszai olyanok lettek, mint a patyolat, gallérjai fényesek, mint az üveg.*”³³ Végül a takarítás után „*Minden újnak rémlett,*”³⁴

²⁵ KOVÁCS Árpád, *A költői beszédmód diszkurzív elmélete = A szótól a szövegig és tovább...: Tanulmányok az orosz irodalom és költészet köréből*, szerk. Uő. és Nagy Árpád, Argumentum, Budapest, 1999, 23.

²⁶ Art. *Monstrancia* = *Magyar Katolikus Lexikon*, IX. kötet, főszerk. Diós István, szerk. Vinczián János, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 310.

²⁷ THEOPHILUS Presbyter, *A különféle művéségekről*, ford. Takács Vilmos, Műszaki, Budapest, 1986, 57–61.

²⁸ SZITÁR Katalin, *I.m.*, 163.

²⁹ ÉA, 211.

³⁰ Art. *Örökimádás* = *Magyar Katolikus Lexikon*, X. kötet, főszerk. Diós István, szerk. Vinczián János, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 361.

³¹ TÖRÖK László, *Az Eucharisztia, Jézus lakomája = Az Eucharisztia a Szentírásban. Biblikus tanulmányok az 52. Nemzeti Eucharisztikus Kongresszusra való készüllet jegyében*, szerk. Kocsis Imre, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2011, 48.

³² Zsid 9,14

³³ ÉA, 207.

³⁴ ÉA, 213.

Olyannyira újjászületett a ház, hogy aznap Vízynem is kívánczozott elindulni otthonról a szokásos útjaira. Az új cseléd tehát a tárgyi környezet szintjén fényességet, otthonosságot teremtett, és ez a dicsfény később csak gyarapodott, csúcspontját pedig Vízynem előléptetését követően olvassuk: „Egy kristálycsillár lógott a mennyezetről s a falikarok, melyeknek villanygömbjeit piros selyem-sipkák borították, szinpadifényt szórtak az új tapétákra.”³⁵

Mindeközben a szöveg egy ponton mégis így fogalmaz: „a kis Attila-utcai ház még kisebb, még zártabb lett és még sötétebb”.³⁶ Némiképpen indokolja ezt Vízynem híresen fénykerülő természete, amire annak ellenére találunk utalásokat a szövegben, hogy korábban éppen vele kapcsolatban volt Anna fényhozása pozitív előjellel említve az elbeszélésben: „Vízynem a lakást aggodalmasan záratta [...] a fény elől, mely idegesítette.”³⁷ Mi több, még az utcán is óvta magát a napsugaraktól: „Kezébe vette a napernyőt s egyesegyedül elindult.”³⁸ Ez azonban még nem elegendő magyarázat magának a háznak a zártságára és sötétségére. Meglátásom szerint a materiálisan tapasztalható fényesség, ugyanakkor az immateriális világosság hiánya, ami a kettősséget eredményezi. A tárgyak pompája, a csillogó fényár nem hoz valódi, belső átalakulást, ha tetszik, megvilágosodást Vízynem életében.³⁹ Az átláthatóság mellett így beszélhetünk áthatoltságról.

A természettudományos szakirodalomban régóta leírásra került, hogy a közönséges ablaküveg átengedi a látható fényt, az UV-A sugarakat, viszont az UV-B sugarakat megszüri az adott sugár rövidebb hullámhossztartománya miatt. A B tartomány a bőrrel való érintkezés során D-vitamin képződését eredményezi.⁴⁰ Így azt mondhatjuk, hogy az ablakon keresztül a világosság tapasztalható, még a napsugarak melegét is érezhetjük, de a sugarakhoz köthető hatás (D-vitamin képződés) elmarad. Itt már a kiváltott következményről vagy annak hiányáról beszélünk. Ennek párhuzamaként olvasható a regény következő jelenete: „A magyarok látták

³⁵ ÉA, 491.

³⁶ ÉA, 407.

³⁷ ÉA, 201.

„mire a beteg panaszkodott, hogy nem bírja el a sok fényt” ÉA, 469.

³⁸ ÉA, 133.

³⁹ A dolgozat ezen pontja Kállay Géza tanulmányára támaszkodik, aki a gyilkosságot úgy értelmezte, mint a „szennyes” alakoktól (Vízynemtől) való megszabadulást, vagyis a gyilkosság Anna tisztító munkájának része. KÁLLAY Géza, *Semmi vérjel: szövegbe helyező kísérletek*, szerk. Horgas Béla et al., Liget Műhely Alapítvány, 2008, 184.

Valamint, ha úgy vesszük, hogy Anna feladata a ház tisztán tartása: „Az én lakásomnak ragyognia kell.” ÉA, 161. Olvasható Vízynem utasítása. Továbbá arra jutunk, hogy Vízynem nem mutatnak belső megvilágosodást és ez az egyik oka a ház zártságának és sötétségének, akkor Jézus tanításával párhuzamban, arra juthatunk, hogy a tisztátalanság (és esetünkben a sötétség) végső soron belülről fakad. Mt 15, 10–11. A ház belsője, élete forrása a benne lakók személye.

⁴⁰ Art. *Ultraibolya fény* = *Természettudományi kislexikon*. A–z., szerk. Somogyi Béláné, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 1125.

*ablakaikból, hogy már román autók cikáznak az utcákon, de nem hitték el.*⁴¹ Hasonló az ablak kilátásával kapcsolatban olvasott idézetekhez, annyi különbséggel, hogy a mondat végén kifejtett hatás eltér a látott információtól. Bár látták a román autókat, mégsem hitték el. Víznyék közegének zártsága ebben mutatkozik meg leginkább.

Kiemelhető Moviszter alakja, aki több alkalommal fordult meg Víznyék lakásában, mint vendég, szomszéd, vagy mint orvos. Víznyék az átláthatóság jegyében tisztában voltak Moviszterék és cselédjük viszonyával: „– *Az enyém pedig – mondta Moviszterné –, az Etel, parancsol. Amennyiben engedelmeskedünk, nem is mond föl nekünk.*”,⁴² „*Délután háromtól félőtig aludt. Ilyenkor Moviszterék lábujjhegyen jártak, hogy föl ne ébresszék*”.⁴³ Csakhogy Moviszter maga is kifejtette álláspontját a cselédségről: „*Mindegyiknek van valami hibája. És ez természetes. Bele kell törődni. Az ő helyzetük sem rózsás. Annyit fáradnak, vesződnek s a munkájuk olyan, hogy abban még örömük se telhet, mert mihelyt készen van, már elmúlik*”.⁴⁴ Víznyé ezt meghallgatta, de továbbra sem változott a gondolkodása. „*Moviszter látta, hogy két malomban örölnék, nem is folytatta*”.⁴⁵ Moviszternek tehát bejárása volt Víznyék otthonába, végig is hallgatták őt, de hatást nem gyakorolt az adott környezetre. Legalábbis olyat nem, amelyet szeretett volna.

Természetesen Víznyék beállítottsága sem mindig funkcionált falként, de ahogyan az üveg is vegyesen szűri az UV sugarakat, úgy ők is tetszés szerint szűrték a hatást kiváltó információkat, és régi meggyőződéseiktől eltérő nézeteket nem fogadtak be.

Nemcsak az ablak tekinthető a ház szemének, hanem kiasztikusan az emberi szem is nevezhető a test ablakának, Varga Vera üveg és festészet párhuzamáról szóló gondolatai alapján.⁴⁶ Ezt némiképp igazolja, hogy vannak nyelvek, melyekben az ablak és a szem szavak hasonló alakúak.⁴⁷ Ha úgy vesszük, a szem rendeltetése az ablak már ismert szerepeivel is egybevág. Érzékszervként ezen keresztül fogadunk információt és így kapcsolódunk a külvilághoz, a napnyugati kultúra szimbolikus síkján pedig az ember belső megvilágosodásának útjaként is értelmezhető Platón, Szent Ágoston és a felvilágosodás óta.

⁴¹ ÉA, 89.

⁴² ÉA, 251.

⁴³ ÉA, 195.

⁴⁴ ÉA, 472.

⁴⁵ ÉA, 473.

⁴⁶ VARGA Vera, *I.m.*, 16.

⁴⁷ Például az orosz nyelvben az *okho* szó jelentése ablak, míg a szemet egy hasonló megjelenésű *oko* szó jelöli. V. Ny. TOPOROV–M. Ny. SZOKOLOV, *art. I.m.*, 25.

Végül – a díszítésről sem megfélekezve – a szemek szépségének magasztalása a szerelmes versekben is visszatérő elem.⁴⁸

A szem legfőbb feladata a regény szövegében így artikulálódik: „A szem [...] a megismerés lázában, valamikor a lét kozmikus forradalmában két lyukat szakított magának a koponya csontfalán s ezen a lőrésen kukucskál ki a külső világba, megtudni, hogy mi a célja a teremtésnek.”⁴⁹ Ennek jegyében Vizyné is szeretett a saját szemével meggyőződni a dolgokról. Annát is tüzetesen megvizsgálta érkezésekor: „Most hol a könyvre, hol a lányra pillantva ellenőrizte a cselédkönyv hivatalos megállapításait”.⁵⁰ Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy férje „erősen messzelátó volt”⁵¹ és Vizyné is lorgnont használt: „Vizyné lorgnonját rászögezte”.⁵² Tehát mindketten jól láttak, csak éppen azt nem, ami az orruk előtt volt. Ez a történetük végkifejletét tekintve igencsak sajnálatos körülmény.⁵³ Annáról minden tekintetben korlátozott az ismeretünk, de annyit megállapíthatunk, hogy nem volt érdektelen a körülötte lévő világ iránt. Nem is tudott volna megfelelő hírvivő lenni Vizyné számára, ha eltávozásában nem járt volna nyitott szemmel, emellett tájékozódó képessége is a helyén volt: „A városban sem tévedt el. [...] visszatalált a Várház-körútról, sőt a Boráros-térről is.”⁵⁴ Azt is lehet mondani, hogy túlságosan befogadó volt. Mikor a házassági ajánlaton vívódott, amit Báthory úrtól kapott, mindenki álláspontját és érveit végighallgatta, míg végül bele nem zavarodott: „Mindig azoknak a pártján volt, akikkel legutoljára beszélt.”⁵⁵

A fordított irányról való gondolkodás a szem esetében még jelentősebb, hiszen a szemem keresztül, ahogyan már a Biblia is kifejezte⁵⁶, beleláthatunk a másik ember lelkébe.⁵⁷ A regényben a szem esetében is számtalan mozzanatot találunk a beláthatatlanságra. Vizynéről például a következőt olvassuk: „Üres szemmel nézett maga elé, ahogy szokott, a tárgyakon át, az embereken át”.⁵⁸ Üres szemmel, vagyis „semmibe néző, kifejezéstelen, semmiféle érzést

⁴⁸ „A kirabolt égnek vagy szemeiddel adós” VÖRÖSMARTY Mihály, *A szép szemek = Vörösmarty Mihály költeményei*, I., szerk. Lator László, Unikornis, Budapest, 1994, 183.

Valamint a regény is tartalmaz a szemek szépségére vonatkozó állítást: „Csak a szeme szép és a foga [Annának].” ÉA, 351.

⁴⁹ ÉA, 383.

⁵⁰ ÉA, 157.

⁵¹ ÉA, 17.

⁵² ÉA, 149.

⁵³ Átvitt értelemben ironikus, hogy Vizyék Annával éltek, mindennap az orruk előtt volt, valószínűleg mégsem feltételezték, hogy képes gyilkolni, mondhatjuk félreismerték.

⁵⁴ ÉA, 191.

⁵⁵ ÉA, 468.

⁵⁶ Lk 11,34

⁵⁷ Monográfiájában Bónus Tibor a „szem a lélek tükre” frazémáról értekezik részletesebben, leginkább a tükröződés kérdését vizsgálva. BÓNUS Tibor, *I.m.*, 45.

⁵⁸ ÉA, 31.

nem mutató tekintettel”,⁵⁹ és Vizyné ugyanezen az estén később is „*csak bámult a semmibe, tágranyílt, érdekes-szürke szemével.*”⁶⁰ Nehéz elvonatkoztatnunk, hiszen Vizynéről a szövegből rengeteg lényegi információt tud meg az olvasó, de ez még korántsem jelenti azt, hogy a regény szereplői számára is hasonlóképpen megközelíthető lett volna az ő személye. Anna tekintete ellenben, az olvasó számára is sok titkot rejt. „*Szeme kék volt, de nem csillogó, inkább tejeskék, violáskék, mint a Balaton vize párás, nyári hajnalon.*”⁶¹ Ez a leírás inkább az üveges tekintet szókapcsolatot szemlélteti, de semmiképpen sem ellentétes Vizyné szürke, üres szemeivel.

Ugyanakkor Annával nemigen lehetett szemkontaktust tartani. Minden bizonnyal kellemetlen volt számára, ezért már megérkezésétől fogva kerülte ezeket az alkalmakat: „*Vizyné még nem látta a szemét, ezért így szólt: – És miért nem tekint a szemembe?*”⁶² Nem véletlen, hogy új környezete sokáig idegen volt számára, hiszen több tárgy is figyelő szempárok képét idézhette – és idézte is – benne. Először „*Egy kitömött bagoly bámult a lányra, sárga üvegszemmel.*”⁶³ majd később „*Egy Macquart-csokortól, melyből pávatollak nyúltak ki, egyenesen rettegett. Azt hitte, hogy a pávaszemek őt nézik s mikor elhaladt előtte, félretekintett.*”⁶⁴ Nem sok jelenetet tudnánk találni, ahol Annához hosszasan kapcsolódott volna valaki a szemén keresztül, egyet viszont egészen biztosan. A *Szerelem* című fejezetben, Jancsi és közte történt meg az eset: „*Ez a négy szem azonban csak egymásba meredt, ott kerestek, kutattak valamit, egymás által akartak megvilágosodni és üdvözülni.*”⁶⁵ Bár minden esély megvan rá, hogy Anna ebben a kimerevített szemkontaktusban kivételesen szívesen időzött, de a szövegben az is megjelenik, hogy Jancsi nappali közeledéseit nem értette, és kapcsolatukat inkább éjszaka élte meg örömmel: „*Éjszaka, mikor a mezítlábas léptek alatt megreccsent a padló, örült, hogy jön, nem is titkolta előtte, előre helyet csinált neki. Csak nappal nem bírta el ezt a sok hókusz-pókuszt.*”⁶⁶ Nem sokkal később pedig Anna ennek a kapcsolatnak köszönhetően székelyben maradt. A probléma megoldásának következtében a magzat mellett a látását is elvesztette, igaz csak egy rövidebb időre: „*Nem látott semmit. Köröskörül fekete volt*

⁵⁹ BÁRDOSI Vilmos, *Magyar szólások, közmondások. Értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*, Tinta, Budapest, 2012, 660.

⁶⁰ ÉA, 53.

⁶¹ ÉA, 169.

⁶² ÉA, 157.

⁶³ ÉA, 177.

⁶⁴ ÉA, 199.

⁶⁵ ÉA, 383.

⁶⁶ ÉA, 385.

*a világ: megvakult.*⁶⁷ Intenzív ellentétben áll ez a korábbi, Jancsival történő, szemén keresztüli megvilágosodás kívánalmával.

Az áthatoltság címszereplőnk esetében ugyancsak bizonytalan. Ha visszaemlékszünk a kapott házassági tanácsok miatt érzett bizonytalanságára feltételezhetjük, hogy gazdáival ellentétben nem rostálta meg az információkat és ennek következtében többféle hatás is érhetette. Mindezeket gyaníthatjuk, de a szövegből nem olvassuk ki, hogy pontosan milyen hatással volt rá rövid románcának hirtelen vége, gyermekének elvesztése, házassága megghiúsulása és a szembenálló szereplők – a többi cseléd és akár Vizyné – folyamatos, összeegyeztethetetlen kommunikációja.⁶⁸

A kétirányúság jelentéktelennek nem nevezhető eredménye, hogy az egyik irányba történő áramoltatás magával vonja a visszafordítás törvényszerűségét. Ha Vizyné kiáll az ablakba vagy az erkélyre és kiráz egy asztalterítőt, sokkal többet lát a külvilágból, látja a járókelőket, az utca eseményeit, ugyanakkor őt is sokkal többen látják és ennek a kitárulkozásnak megvan a veszélye: „*Felesége [Vizyné] egy asztalkendőrt rázott ki az erkélyen, azzal vádolták, hogy jeleket adott az ellenforradalmároknak. El is hurcolták a parlamentbe, csak éjjélkor engedték haza, testben-lélekben megtörve.*”⁶⁹ Ugyanez történik a szem esetében is. Hosszasan valaki szemébe nézni sebezhetőséget idéz elő. Elkerülhetetlen, hogy a keresés, a titkok feltárása közben ne váljunk magunk is láthatóvá. Ez a láthatóság pedig olykor megköveteli a védekezést.

⁶⁷ ÉA, 421.

⁶⁸ „Vizyné az értésére adta, hogy nem szereti, ha annyit van együtt ezekkel a cselédekkel. Etel nem hozzá való, az egy vén satrafa, szemtelen, szájas és Stefi úgylis lenézi őt, végig se menne vele az utcán.” ÉA., 291.

„– Maga miért nem eszik? – kérdezte Etel Annát. – Majd eszek. – Mit spórol nekik? – biztatgatta Etel. – Ne sajnálja őket.” ÉA, 493.

⁶⁹ ÉA, 45.

HATÁROLTSÁG ÉS ÁTJÁRHATÓSÁG

A regény cselekményében és annak értelmezésében is több alkalommal tapasztalunk *elhatároltságot*. A regény recepciótörténetéből példaként említhetem a példázatszerű olvasat háttérbeszorítását,⁷⁰ a gyilkosság motivátlanságának kiemelését,⁷¹ vagy a „kihagyásalakzatok” kutatását.⁷² Általánosságban elmondható, hogy a regény értelmezésében éppen a kihagyások vagy a motivátlanság miatt sokszor akadályba ütközhetünk. Mintha egy üvegfalon keresztül szemlélnénk a szöveget.⁷³ Látszólag mindent látunk, de nem tudjuk, mennyi vész el a valós képből az anyag heterogenitása⁷⁴, vagy kisebb tükröződései miatt.

A cselekményben fellelhető elhatároltságok sok esetben a *védekezés* motívumára vezethetők vissza. A regényben maga a központi helyszín zártsága és egyes szereplők magatartása is elhatároltságot mutat. Abban például, ahogyan a korábban megfigyelt szereplők a saját meggyőződéseiket védték, egy ma is aktuális és természetes igény mutatkozott meg. A társadalmi együttélés szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy ki milyen értékeket vall. Az elvbeli különbségek olykor megnehezítik a személyes határok pontos meghatározását. Jogalkotás szempontjából tehát lényeges kérdés, hogy a kulturális relativizmusnak hol a határa és mi fogadható el egyetemes értékeként, emberi jogokként.⁷⁵ Ez vonatkoztatható minden emberi nézetre. A meggyőződéseink tükrözik emberi valónkat és értékük abban is megmutatkozik, hogy egyetemesnek, mindenkire érvényesnek gondoljuk őket, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg mások meggyőződéseiről sem, amikre ugyanezek igazak. Anélkül, hogy állást foglalnánk a regényben olvasott nézetek bármelyike mellett, megállapíthatjuk, hogy Vized, Druma, Tatár vagy éppen Moviszter rugalmatlansága és elhatároltsága a szentül hitt meggyőződéseik védelme.

⁷⁰ Miszerint nincs egyértelműen kiolvasható következtetése, megoldása a műben megjelenő problémakörnek. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 285–299.

Az-az „nincsen szociális következtetés”. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükörfolyosó: Magyar írókról*, szerk. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2004, 727.

⁷¹ Vagyis a cselekményben objektíven nem találunk elegendő okot, indítékot a gyilkosságra. ÉA., 767. Veres András jegyzete

⁷² Zsadányi Edit tanulmányozta a kihagyás-alakzatokat XX. századi regényekben. Magyar vonatkozásban az *Édes Annában*. ZSADÁNYI Edit, *A csend retorikája: Kihagyás-alakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*, Kalligram, Pozsony, 2002, 79–88.

⁷³ Ez a tapasztalat az irodalomtudományban is használatos medialitás fogalomára visszavezethető, ami alapján egy irodalmi mű esetében is szó lehet közvetítettségről. Kézzel fogható módon egy könyv, maga a nyomtatott formátum is az, amin keresztül eljuthatunk magához a műhöz, így kérdéses a közvetlen kapcsolatunk, jelen esetben az *Édes Annával* is. Friederich KITTLER, *I. m.*, 28–42.

⁷⁴ Szerkezetét illetően az üveg nem tekinthető homogén anyagnak. Minőségétől és összetételétől függően különböző mennyiségű torzító elemet tartalmazhat. Apró hólyagocskákat, szálakat, csíkokat. M. SZVESNYIKOV, *Az üveg titkai*, ford. Gellért György, Szikra, Budapest, 1948, 96–97.

⁷⁵ KONDOROSI Ferenc, *Emberi jogok és kultúrák*, Eszmélet, 2016/109, 28–32.

Anna abban különbözik a többi karaktertől, hogy nem mutat saját meggyőződést, kiforrott nézetrendszert. Az ő elhatárolódása a többi karaktertől leginkább a szemkontaktus kerülésében és a korlátozott kommunikációban mutatkozik meg, amik szintén értelmezhetőek védekezésként.⁷⁶ Meggyőzések, nézetrendszerek tekintetében viszont nem mutat elhatárolódást, amit már a házassági ajánlat megítélése kapcsán említettünk. Ha a látásra gondolunk azt mondhatjuk, hogy a mérsékelt látóképesség biztonságot nyújt. Kifejező példa erre az emberi szem látóerőssége. Amit teleszkóppal láthatunk azt szabad szemmel nem lennénk képesek. Viszont, ha olyan éles szemünk lenne, mint egy teleszkóp, akkor félő, hogy egy erősebb fényhatásra (pl. villanylámpára) pillantva megvakulnánk.⁷⁷ Így nyújthatna Anna számára is bizonyos szintű biztonságot az elhatárolódás. Az ő esetében azt érezhetjük, hogy saját meggyőződés hiányában szerencsésebb lenne, ha kritikával kezelné mások véleményét, vagy nem is fogadná be őket.

Érdeemes a tekintet kérdéskörére is – már a védekezés gondolatán keresztül – visszatérni. Azt már megállapítottuk, hogy Anna a többi karakterhez képest látszólag jobban kerülte a szemkontaktust. Sőt, a többi szereplővel kapcsolatban nem is találkoztunk ilyesmivel, pedig általában a figyelő pillantásoktól való ódzkodás szintén általános emberi jelenség. Anna tekintetkerülése tehát felhívja a figyelmet a szem rendeltetésének agresszív aspektusára. Hiszen más az, ha valaki befogadókészséggel szemléli a környezetét, és befelé irányul a tevékenysége, és más az, ha valaki bámul, agresszívan néz valamit, és ezzel már-már kifelé irányul a „cselekvése”. A regény elején Katica sem kímélte Vizynét: „*Csak láttad volna, milyen gyilkos szemeket meresztett multkor*”.⁷⁸ Vagyis az ember képes pusztán a szemével, pillantásával kellemetlenséget okozni a másik ember számára. Anna negatív érzéseiből arra következtethetünk, hogy az őt ért pillantások is lehettek Katicáéhoz hasonlóan, bizonyos értelemben bántóak, agresszívak.

Az átláthatóság és áthatoltság tekintetében felmerült már a kitérültség veszélye és az abból fakadó sebezhetőség, ugyancsak a tekintet, illetve az ablak esetében. A sebezhetőség elleni védelem normális esetben csak részleges. A tekintet agresszív aspektusa ellen azonban valószínű, hogy teljes elhatárolódásra van szükség. Annát több szereplő is figyelte. Megérkezésekor Vizyné leste minden lépését, hogy kifigyelje, megfelelő minőségben dolgozik-e: „*Az tagadhatatlan, hogy most inkább rab volt, mint bármelyik más cselédje mellett.*”⁷⁹ A

⁷⁶ „Anna némasága egyszerre védekezés és távolságtartás környezetével szemben” ÉA, 662. Veres András jegyzete

⁷⁷ M. SZVESNYIKOV, *I.m.*, 131.

⁷⁸ ÉA, 53.

⁷⁹ ÉA, 215.

piskótás jelenetnél pedig az összes vendég figyelemmel kísérte a cselédet kiszolgálás közben: „*Körötte a vendégek mosolygó fejeit látta. Tatár is abbahagyta az evést, feléje nyújtotta köpcös nyakát.*”⁸⁰ Anna elhatárolódása, vagyis védekezése ezekkel a megfigyelésekkel szemben a már felvetett áttetszőségében nyilvánul meg. Láthatatlanságával kerüli el azt, hogy lássák.⁸¹

Az eddig taglaltak leginkább a regényben szereplő önvédelmi mechanizmusokat tárták fel a határoltág tükrében. Ezek után érdemes más személyek vagy tárgyak védelmével is foglalkozni. Az üveg ebben a tekintetben kitüntetett szerepet tölt be. Kezdetnek Vízý üvegszekrényét említeném, amiben az ügyfeleitől kapott ajándékokat őrizte: „*Egy-egy gyűrűt, egy-egy ezüstórát is kapott, melyet puritánságára való tekintettel nem használt, csak az üvegszekrénybe zárta s bús pillanataiban nézegette. [...] jól estek, növelték önérzetét, bizonyos fakó költészetet árasztottak életére.*”⁸² Itt is fontos a transzparencia. Részleges elhatárolást eredményez, ami a távolságtartás kifejezését szolgálja, hiszen nem használja ezeket a tárgyakat, ugyanakkor kapcsolatot teremt belső érzéseket táplálva. Az idézet végén Vízý érzéseiből derül ki, hogy itt nemcsak védelemről, hanem *konzerválásról* is szó van. Jelen esetben az ajándékok által kiváltott érzület tartósításáról. Amikor ránéz ezekre a tárgyakra, újra és újra átélheti a megkapásuk pillanatbán kiváltott érzelmeket. A konzerválás tekintetében fontos a szekrény üveg volta, hiszen az üveg, tulajdonságait tekintve, kiválóan alkalmas a tartósításra.⁸³ A cselekményben megjelenik az üvegszekrénnel párhuzamba állítható befőttesüveg, elvégre anyagában megegyezik a szekrénnel, és a tartósítás funkció is hasonlóképpen lényeges az

⁸⁰ ÉA, 239.

⁸¹ Nem melleleg a regény cselekménye itt és több más ponton is párhuzamba állítható Michel Foucault fegyelmzéséről szóló gondolatmenetével. A hierarchikus felügyelet eszköze a megfigyelés és az egymást ellenőrző tekintetek. A panoptikusság egy olyan kialakított rendszer, ahol egymás megfigyelése egy jól működő hálózatként funkcionál. Cél a rend megteremtése. Ezzel találkozhattunk a XVII. századi pestis járvány következtében is. Nem lehetett akármikor az utcán tartózkodni és az ember nem lehetett biztos benne mikor ad le róla valaki jelenést egy magasabb rangú személynek. A működés záloga, hogy a megfigyelték tudják, bármikor megfigyelhetik őket, de azt ne tudhassák, hogy ténylegesen mikor figyelik meg őket. Nem mesterséges környezetben ennek a tényleges kialakítása megoldhatatlan, de a regényben megjelenő kommunizmus rendszere és talán Anna élethelyzete is összekapcsolható a panoptikusság fogalmával. Ez még inkább okot ad arra, hogy a pillantásokat, mint a másokra irányuló olykor agresszív és következményekkel járó cselekedetként értelmezzük. Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés. A börtön története*, ford. Fázsy Anikó, Gondolat, Budapest, 1990, 235., 267–309.

⁸² ÉA, 119.

⁸³ Már a középkorban az üvegszerlegek aranyozása az üvegbevonatnak köszönhetően vált tartóssá. THEOPHILUS Presbyter, *I.m.*, 64–65.

Az üveg más anyagokkal ellentétben nem bomlik, nem korhad és nem porlik el. Gyengesége a törékenységgel és az erős hőhatásra bekövetkező romlás, azonban ezek a hibái is kezelhetőek. M. SZVESNYIKOV, *I.m.*, 166.

Az üvegnek több szimbólumértéke is van, ezek közül a tartóssággal kapcsolatban az igazságot és halhatatlanságot lehet megemlíteni. VARGA Vera, *I.m.*, 12.

esetében. A következő jelenet tehát szintén valaminek a megőrzését szemlélteti, izgalmas módon, újfent a materiális és az immateriális jelentés párhuzamával:

Spanyolmeggyet hozott. Vizyné a papír-cimkén fölismerte Katica szálkás betűit [...] Míg kanalmazta a sötétpiros levelet [...] a régi cselédje járt eszében, mintha ebbe a befőttesüvegbe, mint egy energiatartályba belefojtotta volna munkája feszítő erejét s az most kirobbant volna [...] Valahányszor evett belőle, fölrémlett valami, de mikor a papírcimke szemétre került és az üveget kiöblögették, nem jutott eszébe többé.⁸⁴

A befőttesüveg a (materiális) spanyolmeggyen kívül (immateriális) Katica emlékét is megőrizte. A tartósítás módja a hőkezelésen és a cukron kívül minden esetben a légmentes zárás,⁸⁵ ami a robbanás szóban megmutatkozó feszültséget eredményezi. Ez a feszültség a nyitás pillanatában szabadul ki, abban a pillanatban, amikor a spanyolmeggy és egyben Katica emlékének romlási folyamata is megindul. Vízgy üvegszekrénye és Katica befőttese között az a különbség, hogy a befőtt az emlékeket, az érzéseket a nyitás pillanatában, a robbanással indította el igazán, míg az üvegszekrényt nem szükséges kinyitni ahhoz, hogy Vízgyben emlékeket idézzon. Persze azt se felejtjük, hogy Vizyné már a címke olvasása pillanatában elindult az emlékezés felé vezető úton. Ez azért lehet, mert a címke szinte egy külön hordozófelületként működött. Vizuálisan megőrizte Katica írását, ami az ujjlenyomathoz hasonlóan egyedi.

Mindezek azért számottevő kérdések, mert a címszereplőnkéről azt olvassuk, „[Vizyné] bárhogy titkolódzott, egészen mégsem bírta őt üvegbúra alá rejteni.”⁸⁶ Valóban, Vizyné görcsösen próbálta távol tartani Annát a többi cselédétől,⁸⁷ nehogy megfertőzzék őt a lázadó gondolataikkal, és később a házasságot is megakadályozta,⁸⁸ amit Anna Báthory úrral kötött volna. Az üvegbúra itt is találó képe annak, amit Annával kapcsolatban tapasztalunk. A további értelmezésekben az idézett üvegbúra hasonlatot fogjuk alapul venni a megállapításainkhoz.

Vizyné tehát, átvitt értelemben, üveg mögött őrizte Annát, mint férje az ajándékait, és nemcsak őt magát, hanem az érzést, amit a jelenléte ébresztett. Ugyanis Anna érkezése nemcsak a tárgyi környezetben hozott változást, hanem Vízgyék életszínvonala is pompásabb lett. Újra

⁸⁴ ÉA, 476.

⁸⁵ *A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari technológia alapjai. Élelmiszeripar*, szerk. Dr. Magda Sándor és Dr. Marselek Sándor, Mezőgazdasági Szaktudás, Budapest, 2000, 77–78.

⁸⁶ ÉA, 295.

⁸⁷ Vizyné „nem engedte be őket hozzá, azt hazudta, hogy nincs itthon”. ÉA, 291.

⁸⁸ „Gondolja meg még egyszer [...] Vizyné a nagy csata után a párnjára hanyatlott [...] Anna meg ment át a kéményseprőhöz s oly határozottan kiadta az útját, hogy az megsértődött”. ÉA, 476.

fogadhattak vendégeket: „*de azért jólesett együtt lenni annyi szenvedés után, a vendégségek régi fényében*”⁸⁹ és el is utazhattak hátrahagyott házukat a cselédre bízva: „*a lakást példás rendben, tisztán adta át. Mindezt azonban már megszokta tőle.*”⁹⁰ Életük békésebb lett a megbízható cseléd birtokában.

Az üvegbúra és a befőtt hasonlat összevetésében még több lehetőség rejlik a számunkra. Azt láthatjuk, hogy a tartósítás érdekében mindent ki kell zárni. Egy cseppnyi levegő is károsítja a féltve őrzött tartalmat. Az idézetben is olvassuk, hogy Vizyné nem tudta maradéktalanul elzárni Annát, és ennek meg is lettek a következményei. Minden egyes behatolás ezen az üvegburán végső soron a cselekmény tragédiájához vezetett. Egyes értelmezések szóhasználatával élve, a „a lefojtott, alaktalan keserűség robbanásra gyúlt”⁹¹ a gyilkosság képében. Anna munkájának feszítő ereje, Katicáéhoz hasonlóan felrobbant. Anna esetében ugyanis az üvegbúra fojtása egyre szorosabb és szorosabb lett, növelve a feszültséget: Vizyné „*Csak azért is szűkebbre fogta Anna körül a pórát.*”⁹²

Mindemellett az üvegbúra üveg volta az illúziókeltés eszközeként is értelmezhető. Anna szemszögéből tekintve, a saját bezártsága felismerhetetlen. Ha szó szerint képzeljük el, akkor üvegbúra alatt az ember neki mehet az üvegnek érzékelve, hogy valamilyen szinten korlátozott a mozgástere, vagy érezhet egyfajta levegőtleniséget, de rácsok, láncok hiányában és az üveg transzparens jellege miatt nem megismerhető a személy számára a saját helyzete. Ehhez hasonlóan Anna is érezhette több esetben a korlátozottságot, mikor Ficsor nem engedte távozni, vagy mikor Vizyné eszközölte ki maradását, viszont ő maga nem volt kulcsra zárt ajtók mögött tartva vagy láncra kötve, hogy materiálisan is egyértelmű legyen, nem teljesen ura a saját életének. A regény végét olvasva azonban kiderül, hogy ez nem csak Anna szemszögéből igaz, hanem más, külső szemlélő sem tudta megfogalmazni, hogy Anna negatív helyzete miben nyilvánult meg, korlátozott volt-e egyáltalán: „*– Ridegen bántak vele – jelentette ki Moviszter, [...] – És miben nyilvánult meg ez? – Azt én nem tudnám pontosan körülírni.*”⁹³ Ez mintázza az üveg kétoldalú transzparens jellegét. Az üvegbúra a külső szemlélő számára is megtévesztő.

⁸⁹ ÉA, 235.

⁹⁰ ÉA, 407.

⁹¹ Kosztolányi Dezső. *Az élő költő. Szemelvények műveiből, életrajza, méltatása*, Kosztolányi Dezső Emlékbizottság, Budapest, 1936, 33–34.

⁹² ÉA, 279.

Az üvegburával kapcsolatban ezt a fajta levegőtleniséget Bónus Tibor is megemlíti Kosztolányi *Aranysárkány* című művének párhuzamában (BÓNUS Tibor, *I.m.*, 434.), de arról nem ír, hogy az említett párhuzam nélkül is tetten érhető a levegőtleniség, önmagában az üvegbúra sajátosságából fakadóan és a szövegben megjelenő utalások által, amit majd később, a dolgozatban Jancsinál vizsgálunk részletesebben.

⁹³ ÉA, 531.

A képletesen értett üvegburából való kilépések, vagy az abba történő belépések már az *átjárhatóságról* való gondolkodást teszik szükségessé. Maga az elhatároltság is magában hordozza a kérdést, hogy kialakulhat-e kapcsolat az elhatárolt területek között, beszélhetünk-e átlépésekről. Először is a cselekményben Anna első megjelenése is egy átlépés. Címszereplőnk feltételezhetően Bartosék ajtaján – méghozzá üvegajtaján!⁹⁴ – keresztül távozik előző munkaadóitól. Bartosék üvegajtaja pedig párhuzamba állítható Vizyék tejüvegajtájával,⁹⁵ amin minden bizonnyal a megérkezésekor Anna is áthaladt. Noha pontos képünk nincsen a két ajtóról, nem lényegtelen, hogy elsőre a tejüveg egy átláthatatlanabb, és ezáltal megint csak zártabb képet elevenít meg a képzeletünkben, ellentétben Bartosék üvegajtájával, amivel kapcsolatban még az átláthatóságot, nyitottságot is könnyen el tudjuk képzelni.

A *határátlépések* sok kultúrában kiemelt jelentőséggel bírnak. Átmeneti rítusok kapcsolódnak hozzájuk, ennél fogva minden átlépésnek megvan a maga gyakorlati funkciója mellett a szimbolikus tétje is.⁹⁶ Az Attila utcai házban, Anna első megjelenésének és végleges távozásának összevetése kulcsponthoz lehet ennek a kérdéskörnek. Anna belépése akkor történt, amikor Ficsor végre elhozta Vizyékhez: „*itt van. És ekkor belépett a lány is.*”⁹⁷ A távozása pedig akkor, amikor a rendőrök bilincsben elvezették: „*A detektív föltette fekete keménykalapját s útnak indította.*”⁹⁸ Kirívó az első közös mozzanat: Annának mindkét esetben kísérete volt. Felmerül a kérdés, vajon önszántából tette-e meg ezeket a lépéseket. Ficsor társaságában konkrétan olvashatunk erről: „*már az első pillanatban ki akart szaladni [...] Nagybátyja azonban mellette volt s ő moccani sem mert.*”⁹⁹ A másik esetben azonban nincs ilyen utalás, nem fedezhető fel ellenkezés Anna és a rendőrök között, mégis a rendőrök megérkezése előtt hasonló ellentmondás érhető tetten: „*Kapkodva szedte rongyait, összekötötte a batyut. Ki innen, menekülni hamar, el innen.*”¹⁰⁰ Anna mégsem menekült el. Közösnek azt tarthatjuk a két jelenetben, hogy egyik esetben sem az történt, amit az olvasó úgy ismert meg, mint Anna akaratát.

További egyezés, hogy Annát belépése után Vizyéné tüzetesen megvizsgálta, a hozott dolgait is számba vette: „*Mindig batyuvizsgálás alkalmával győződött meg először, hogy lop-e majd*

⁹⁴ A szövegben nincs konkrét jelenet Anna kilépéséhez, de Bartosék üvegajtaja többször megjelenik: „*Bartosék üvegajtaja az udvarra nyílik*” ÉA, 133.

„*Az a bizonyos üvegajtó egyszerre kitárult*” ÉA, 135.

⁹⁵ „*Künn az előszoba ajtaját tejüveg borította, oda fényes nappal se láthattak be a folyosóról*” ÉA, 349.

⁹⁶ Arnold van GENNEP, *Átmeneti rítusok*, L'Harmattan, 2007, 51–52.

⁹⁷ ÉA, 149.

⁹⁸ ÉA, 508.

⁹⁹ ÉA, 163.

¹⁰⁰ ÉA, 499.

az új cseléd.”¹⁰¹ A rendőrök is hasonlóképpen jártak el, kiváltképp Anna holmijával: „Nyilván a rablott pénzt, az ékszereket kutatták. De sehol semmi. [...] Egy széken meglelték összekötött batyuját [...] Ott volt benne minden, amivel valaha átlépte ennek a háznak a küszöbét”.¹⁰² Ezek szerint Anna a belépése után és a távozása előtt ugyanazon a már-már rituálé szerű biztonsági vizsgálaton esett át, amely az esetleges lopást kívánja megelőzni vagy feltárni.

Egyezésnek tekinthetjük még az áldozatbemutatót, ami gyakori eleme a határátlépési rítusoknak.¹⁰³ Bizonyos értelemben Anna esetében is beszélhetünk áldozathozatalról. Ahhoz például, hogy eljőjön Bartoséktól és munkába álljon Víznyék házában, az kellett, hogy feláldozza bensőséges kapcsolatát Bandikával. Merthogy hiába látogatta meg őt, ekkora távolságban nem lehetett ébren tartani Bandika emlékezetét: „Bandika tünődve nézte őt. Zagyva emlékeket kotorgatott kis fejében.”¹⁰⁴ Távozásának áldozata már nyilvánvalóbb. Maga a gyilkosság is értelmezhető áldozatbemutatóként, vagy Anna ártatlansága, amit ő maga feláldozhatott a távozása érdekében.

Ezekből az egyezésekből az következik, hogy az átmeneti rítusok fényében Anna kiugráskísérletei azért sem sikerülhettek, mert nem tartalmazták a feltételeket, amik a végérvényes kilépéshez lettek volna szükségesek. Első próbálkozása a tükör eltörése után történt: „Anna estefelé leszaladt Ficsorékhoz, bejelentette, hogy ő nem marad tovább. [...] Ficsor [...] Azonnal felkergette.”¹⁰⁵ Ezt Anna teljesen önszántából, egyedül tette volna, ezért hiányzott a kíséret. Második próbálkozása a házasság volt, amiben vélhetően ő sem volt teljesen biztos, de az olvasó számára mégis úgy tűnhet, egyedül hozta meg a döntést a házasság mellett: „Nem lehetett tudni, hogy mi ütött hozzá [...] nyugodtan és egyszerűen közölte asszonyával, hogy keressen másik lányt, ő férjhez fog menni”.¹⁰⁶ Jóllehet sok homály fedi ezt a jelenetet, annyi megállapítható, hogy Báthory úrral való távozása nem olyan jellegű lett volna, mint amit Ficsor vagy a rendőrök esetében megfigyeltünk.¹⁰⁷

¹⁰¹ ÉA, 173.

¹⁰² ÉA, 504–505.

¹⁰³ Arnold van GENNEP, *I.m.*, 55.

¹⁰⁴ ÉA, 287.

¹⁰⁵ ÉA, 205.

¹⁰⁶ ÉA, 468.

¹⁰⁷ Anna érkezésének és távozásának hasonlósága egyfajta tükröződésként is értelmezhető, amiben nem szűkölködik a szöveg. Az első és az utolsó fejezet például egyértelműen keretbe foglalja a regényt. SZABÓ Árpád, *Írástudóknak való*, Valóság, 1947/3, 199–207.

További vizsgálattal arra juthatunk, hogy a külső fejezetektől haladva befelé a köztes fejezetekig, más keretező egyezéseket is találunk. Például a II. fejezetben van szó Katicáról és az ő megszökéséről („megint kérdés nélkül szökött ki éjszakára.” ÉA, 35.), ezzel ellentétes a XIX. fejezetben Anna helyzete, aki itt már a rendőrség által fogva tartott személy.

Valamint a keretezést leszámítva egyéb tükröződések is tetten érhetők. Példának okáért a fanyar vacsora a mű elején és a pompás gyilkosság előtti lakoma. Anna aranykezeinek fantáziaképe és később a boxos (fénymázás)

Az egyén nézőpontjából vizsgált be- és kilépéseken kívül további kérdés az egymás területeire való belépés, a személyes határok átlépésének tekintetében. Ezzel kapcsolatban a konyhát, Anna „szobáját” érdemes kiemelni. Ennek vizsgálata az átvitt értelemű üvegburába való behatolásra is vonatkoztatható. Anna és Jancsi kapcsolatáról, miután az úrfi beköltözött, a következőt olvassuk: „*Jancsi úgyszólván csak hivatalosan érintkezett vele [Annával]. Hogy Elekessel elment, a konyha küszöbéről szolt be hozzá*”.¹⁰⁸ A küszöb mindig egy határhelyzetet, két terület közötti részt jelöl, melyen át egyik területről a másikra visz az út. Sokszor ehhez a területhez is szertartások, átmeneti rítusok kapcsolhatóak.¹⁰⁹ Eszerint Jancsi eleinte legfeljebb a határterületre tette csak be a lábát.

Figyelemre méltó, hogy belépése Anna területére nem a fizikai síkon érzékelhető konyhánál kezdődött. Már korábban, Vizek távozásakor, mintha átlépett volna valami transzcendens ajtón. Ez az átjáró a pályaudvaron keresendő, ami mellesleg építészeti szempontból a városkapu szerepét töltötte be.¹¹⁰ Jancsi kikísérte Vizeket az állomásra, feltette őket a vonatra, és távozásukat követően fordult át Jancsiban a hivatalos érintkezés egyfajta vágyakozássá: „*elhatározta, hogy nem tér vissza a bankba, amint szándékozott, hanem hazamegy és ott azonnal lekapja a tiz körméről Annát. A gondolat oly kéjes és izgató volt*”.¹¹¹ Jancsi ezt követően, egészen az éjszakáig, mintha határterületen vergődött volna. Ilyen módon a határhelyzethez egy döntéshelyzet, dilemmaállapot is köthető. Ő is kételkedett, próbálta lebeszélni magát: „*hogy vigasztalja magát és végkép elvegye a kedvét a lánytól, folyton ezeket hánytorgatta. Olyan csontos, mint egy fiú, bajusza van, izzad*”.¹¹² Végül éjszaka „*fogait összeszorítva szaladt, nem törődve többé, hogy mit gondolhatnak [...] Már a konyha éjszakájába ért*”.¹¹³ Átlépve a határt, Anna közegében találta magát.

A határátlépés abban is megnyilvánul, hogy Anna személyes területe valószínűleg más légkörrel rendelkezett, ami a belépése után Jancsira is hatott. Elekes látogatása után „*Úgy érezte, hogy fejét kiszivattyúzták és hátgerince üvegből van*”.¹¹⁴ Amennyiben ezt az érzést úgy értelmezzük, mint az Anna területének légköre által kiváltott hatást, akkor ebből többek között az is következhet, hogy Annára hasonló hatással volt ez a légkör, mint Jancsira. Ez összhangban

keze. Anna végig mérése Vizyné által lorgnonon keresztül és a bíró vizsgálata a tárgyaláson Anna ügyében pápaszemen keresztül.

¹⁰⁸ ÉA, 337.

¹⁰⁹ Arnold van GENNEP, *I.m.*, 53–54.

¹¹⁰ Kenneth FRAMPTON, *A modern építészet kritikai története*, ford. M. György Katalin et al., Terc, 2007, 44.

¹¹¹ ÉA, 343.

¹¹² ÉA, 353.

¹¹³ ÉA, 361.

¹¹⁴ ÉA, 401.

lenne az üvegbúra alatti levegőtlenység érzésével. Már csak azért is, mert Jancsi „szabadulásáról” ezt olvassuk: „*Kiszabadulva négynapos, önkéntes szobafogságából, valósággal föllélegzett, amikor az utcára lépett.*”¹¹⁵

Jancsi mellett Báthory úr az, aki említésre méltó a konyhába való belépések tekintetében. Vele kapcsolatban főleg határterületekkel találkozunk: „*Odadőlt az ajtófélfához. Megvárta, míg Anna a kalácsot begöngyöli a tepsibe.*”¹¹⁶ Ez viszont Jancsival ellentétben nem a határhelyzeten lévő személy dilemmáját szemlélteti, hanem itt végső soron Anna vívódik a házasság kérdésében. Jancsi és Báthory úr esetében a gondolkodásunk tétje, hogy Anna mutat-e, és ha igen, milyen szintű kiszolgáltatottságot a területére való belépésekben. Jancsi szinte rátör, ugyanakkor maradásában Annának is van döntő szerepe: „*Akkor azonban hirtelenül egy kar kulcsolódott a nyakára, magához szorította, oly erősen, hogy szinte fájt [Anna Jancsit].*”¹¹⁷ Báthoryról pedig ezt mondja Vizynének: „– *Ő jön [Báthory úr]. Nem kergethetem ki.*”¹¹⁸ Mintha terhes lenne neki Báthory úr közeledése, a házasságra később mégis igent mond, majd utána ő maga utasítja vissza Báthoryt – ellentmondás nem tűrően: „*Anna maga ment át a kéményseprőhöz s oly határozottan kiadta az útját, hogy az megsértődött.*”¹¹⁹ Anna kiszolgáltatottsága tehát igencsak ellentmondásos és nehezen megközelíthető.

A felsorolásból azonban nem lehet kihagyni Vizynét sem, aki a már említett két fiatalemberen kívül belép(het)ett a konyhába. Mivel ez tulajdonképpen Vizyné saját konyhája, egészen más a személyes terület kérdése. Nem is lehet igazán határátlépésként vizsgálni, de azt kiemelhetjük, hogy Vizyné valamiképpen „határörként” funkcionált, és talán ez az, ami megismerhetetlenné teszi Anna kiszolgáltatottságát. Hiszen Vizyné szerepe mellett nem lehetünk biztosak, Anna mit tett önszántából vagy mit tett Vizyné miatt.¹²⁰ Ő volt az, aki – amennyiben lehetősége volt rá – távol tartotta a betolakodókat. A többi cseléd kirekesztéséről már volt szó, de ide tartozik még Drumáné kíváncsisága: „*Drumáné az előszobában a konyha csukott ajtajához tapasztotta fülét: [...] – Bizonyosan dolgozik – mondta Vizyné. – Hagyd. De Drumáné már kinyitotta az ajtót.*”¹²¹ Vagy Vizi érdeklődése, aminek szintén Vizyné szabott gátat: „*Vizi is szeretett volna itt maradni, de az asszony kitéssékelte a konyhából.*”¹²²

¹¹⁵ ÉA, 409.

¹¹⁶ ÉA, 457.

¹¹⁷ ÉA, 375.

¹¹⁸ ÉA, 466.

¹¹⁹ ÉA, 476.

¹²⁰ Ebből a szempontból Jancsival nagyobb őszinteséget feltételezhetünk Anna részéről, hiszen Vizyné, szoros kapcsolatuk idején nem volt jelen.

¹²¹ ÉA, 275.

¹²² ÉA, 295.

Anna kiszolgáltatottságának bizonytalanságához hasonlóan, a regény egyéb mozzanataival – a cselekmény hiányos részeivel, az elbeszélés tulajdonságaival – kapcsolatban is fogalmaztak már meg az értelmezésben különféle akadályokat. A továbbiaknak ilyen bizonytalanságokat és nyitott kérdéseket fogunk sorra venni.

MEGFEJTHETETLENSÉG ÉS KÁPRÁZAT

A medialitással kapcsolatos kutatások a XX. században új megközelítési lehetőségeket kínáltak az irodalomtudományban.¹²³ Az *Édes Anna* recepciótörténetében is megfigyelhető, hogy egyre inkább a szöveg nyelvi eszközeinek vizsgálatával foglalkozó értelmezések kapnak teret. Míg a regény megjelenésekor leginkább a cselekményből származó következtetés, vagy annak hiánya foglalkoztatta a befogadókat,¹²⁴ addig mára már számos kutatás foglalkozott a szöveg szerkesztettségével, felépítésével és nyelvi fordulataival.¹²⁵ Bónus Tibor például különbséget tesz laikus és jól kondicionált olvasat között. Előbbi a mindenki számára megértett szüzsé útja, utóbbi azonban további jelentéstartalmak felderítését teszi lehetővé.¹²⁶

A narratológia szoros kapcsolatot mutat a medialitás eredményeivel, miszerint érzékelhetünk bizonyos fokú közvetítettséget a szövegben, esetünkben ez leginkább az elbeszélésben vizsgálható. Az értelmezésekben többnyire közös, hogy a narráció sajátosságai miatt homály fedi a cselekmény egyes részeit. A szociális következtetés hiánya is a narráció határozatlanságából és hiányosságából fakad. A határozatlanság abból adódik, hogy több esetben találkozunk elfogulatlan narrátori megmutatkozással, valamiféle egyensúlyt teremtve a különböző nézetek között.¹²⁷ A hiányosságot illetően pedig említettük már a kihagyás-alakzatokat,¹²⁸ amelyekből következik, hogy a narráció sem tartalmaz mindenre kiterjedő információhalmazt. Így felmerülhet a fokalizációból fakadó narratív korlátozás interpretációs lehetősége is.

Már a mű elején megfigyelhetjük, hogy a szereplők rendszerint egymást nevezik meg, tehát nem a narrátori szólamból tudjuk meg, kit hogyan hívnak. Mintha a narrátor is éppen a szereplők általi megnevezés pillanatában ismerné meg a szereplőket. A második fejezet elején kivételesen az elbeszélésben olvassuk Vízny Kornél nevét, aki éppen magához szólította Katicát:

¹²³ L. VARGA Péter, *Medialitás és hermeneutika*, Buksz, 2006/3, 251.

¹²⁴ A kritikai kiadás rendszerezésében az első kritikák szinte mind ilyenek. ÉA, 765–786.

¹²⁵ Korábban is előfordult, de a XXI. századi értelmezésekben jelentős megközelítési forma. ÉA, 899–906.

¹²⁶ Az *Édes Anna* úgy éri ezt el, hogy nem tartalmaz nyelvi akadályokat, amik hátráltatnák az elsődleges befogadást ugyanakkor él olyan eszközökkel (elbeszélői beszédhelyzetet és nézőpontot illetően), amelyek árnyalhatják a képet. BÓNUS Tibor, *I.m.*, 28–33.

¹²⁷ Gondos Ernő szerint az egyensúlyozó szándék az oka az ellentétes pártfoglalásoknak a szövegben. GONDOS Ernő, *Kosztolányi „Édes Anná”-jának jelentése és befogadása* = Uő., *Olvasói ízléstípusok*, Kossuth, Budapest, 1975, 99–102.

¹²⁸ ÉA, 900.

„Vízny valami történetet adott elő Annáról, melyet hahota követett.” ÉA, 241.

„talán mégis leakarta szedni, hogy reggelre ne legyen annyi dolga.” ÉA, 497.

„aki belülről lát valamit, az másképpen látja, mint aki csak kívülről látja”, de az elbeszélés sem tartalmazza ezt a belső nézőpontot ÉA, 504.

„*Vizy Kornél kikiabált: – Katica*”.¹²⁹ A következő oldalon érdekes viszont, hogy Vizy már más elnevezést kapott: „*Az ebédlő díványán egy negyven év körüli férfi heverészett*”.¹³⁰ Katica is csak „lány” volt: „*Erre a lány áthaladt a hosszú, keskeny előszobán*”.¹³¹ Ezután Ficsort is Vizy nevezte meg: „*– Jöjjön be, Ficsor elvtárs*”.¹³² Továbbá Vizyné először „nő” volt, majd „feleség” és végül „Vizyné”, mikor már a jelenetből a narrátor számára is kiderült milyen kapcsolatban van Vizy Kornéllal. „*Itt átölelte feleségét [...] – Hol maradtál? Már aggódtam. – Szaladgáltam. Ezért – mondta Vizyné*”.¹³³ A keresztnévét neki is Vizytől tudjuk meg a következő fejezetben: „*– Angéla – csitította és egy székre ülve nézte*”.¹³⁴ Anna nevét Ficsorné,¹³⁵ Jancsiét pedig a Egerből küldött sürgőnye tárja föl,¹³⁶ tehát a narrátor az ő eseteikben is közvetítőn keresztül jut el a neveikhez.

Vagyis a mű elején a narrátor önnön magától csak a Vizy és Vizyné megnevezéseket használta, amik egyébként az egész mű során saját hatáskörében voltak, vagyis a szereplők egymás között nem használták ezeket az elnevezéseket. A történet előrehaladtával azonban a narratori szólam összetettebbé válik. Érkezésekor például Jancsi Angéla néninek szólítja Vizynét,¹³⁷ amit később a narráció is átvesz: „*Angéla néni segíteni akart neki a csomagolásnál, de ő a ruháihoz senkit a világon nem engedett hozzányúlni*”.¹³⁸ Ettől eltérően Jancsi, Kornél bátyámnak szólítja Vizyt, de a narráció már automatikusan alkalmazza a becéző formát, és így időben Jancsit megelőzően használja: „*Kornél bácsi hátbalökte s családi szokás szerint megcsókolta a jobb és bal orcáját*”.¹³⁹ Ezek is igazolják azt, hogy a narráció összezsússzik a szereplők nézőpontjával,¹⁴⁰ hiszen a narrátor is csak a Jancsival kapcsolatos jelenetekben használja Vizyékre a becéző jelöléseket.

Már csak az előbbiekért is figyelemre méltó a narratori szólam, amivel már többen is foglalkoztak. Azonosították már a szerző személyével,¹⁴¹ vagy gondolták, hogy egyfajta objektív egyensúlyt teremt a szövegben,¹⁴² valamint olyan értékelés is létezik, miszerint a

¹²⁹ ÉA, 15.

¹³⁰ ÉA, 17.

¹³¹ Uo.

¹³² ÉA, 25.

¹³³ ÉA, 31.

¹³⁴ ÉA, 73.

¹³⁵ „*még nem is tetszik tudni? Anna.*” ÉA, 95.

¹³⁶ „*Ma este érkezem jancsi.*” ÉA, 301.

¹³⁷ „*Jancsi úgy rontott be, mint a vihar.* – Angéla néni.” ÉA, 303.

¹³⁸ ÉA, 311.

¹³⁹ ÉA, 313.

¹⁴⁰ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 33.

¹⁴¹ KÁLLAY Géza, *I.m.*, 195–196.

¹⁴² GONDOS Ernő, *I.m.*, 99–102.

narrátori hang és nézőpont végső soron elkülöníthetetlen.¹⁴³ Utóbbi értelmezés szerint a szövegnek mellesleg *illúziókeltő* hatása van,¹⁴⁴ amiből következik a *hitelesség* kérdése is. Azé a hitelessége, ami szintén az elbeszélésben vizsgálendő.¹⁴⁵

A regényben két mozzanat van, ami megkívánja a narráció megbízhatóságáról történő mélyebb gondolkodást. Az egyik, hogy a bíróságon a tanúvallomások olyan jelenetekre utaltak,¹⁴⁶ amelyekről a szövegből addig nem értesült az olvasó, a másik pedig Moviszter megszólítása, azaz a narrátor kiszólása a regényből.¹⁴⁷ Ezekből gondolhatjuk azt is, hogy az elbeszélő elfogult Moviszter álláspontját illetően, az említett jeleneteket is azért hagyhatta ki, és tette későbbre mikor már az olvasó is talán állást foglalt, hogy megtévesszen. Így miért gondolnánk bármiről is az elbeszélésben, hogy hiteles és objektív tudósítást adott a történetekről? Vagy vélhetjük az elbeszélőt korlátozott tudásúnak, akkor is fennáll a hiteltelenség veszélye. Következésképp elkülönített narrátori alak esetében is van okunk a bizonytalanságra. Ez persze a regények fiktív műfajánál nem szokványos szempont,¹⁴⁸ de azt gondolom, hogy ilyen összetett és megtévesztő mű esetében helye lehet ennek a fajta kritikai gondolkodásnak is.

Más nézőpontból megközelítve, hasonló gondolat a recepciótörténetben is megjelenik. Nevezetesen Karinthy Frigyes magát a nyelvi megformáltságot érezte hiteltelennek: „s a sok-sok sütemény művésziesen határozatlan bája következtében már nem hiszek el egy süteményt se”.¹⁴⁹ Mivel a szöveg „túlírtsága” nem csak a süteményekkel kapcsolatban jelenik meg,¹⁵⁰ érdekes kérdés lehet, hogy miképpen eredményezhet gyanakvást az efféle nyelvezet. Ide vonatkozó jelenség még az irónia vagy a paródia, amelytől feltételezhetően nem mentes a szöveg.¹⁵¹ Ott van például Vizyék elutazásának eseménye: „*Vizy elárasztotta feleségét figyelmével, az ablak mellé ültette, ásványvízért, ujságért szaladt, kérdezgette, jó-e a helye*”¹⁵²

¹⁴³ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 33.

¹⁴⁴ „A mindenki által osztható példaérték [...] a szöveg csak egyik, noha megkérdőjelezhetetlen aspektusa [...] miközben, a *szoros olvasás* felől nézve félrevezető lehet, az olvashatóság és a jelentés vagy példaérték evidenciájának illúziójába ringatva olvasók tömegét.” Uo., 32.

¹⁴⁵ Bónus Tibor a hitelesség kérdésével is leginkább a szereplői és elbeszélői hangok összecsúszásának fényében foglalkozik. Uo., 401–402.

¹⁴⁶ „Etel bőbeszédű, homályos vallomásaiban akadt egy figyelemreméltó mozzanat.” ÉA, 517.

„Stefi viszont a gyilkosság előtt körülbelül két héttel a Márványutcában találkozott vele, egyedül őgyelgett a ház előtt, ahol valamikor Jancsi úrfi lakott” ÉA, 518.

¹⁴⁷ „Hát hol vagy, öreg doktor, te haldokló, a gyógyíthatatlan betegségeddel, a nyolcszázalékos cukoroddal? [...] ha csak egy szikrányi lélek lobog benned, akkor te neked most itt a helyed” ÉA, 529.

¹⁴⁸ Az önéletrajz és a memoár műfajában kritérium leginkább a megbízhatóság, hiszen műfaji sajátosság a „tényszerű hitelességhez való ragaszkodás” SZÁVAI János, *Az önéletrajz*, Gondolat, Budapest, 1978, 25.

¹⁴⁹ KARINTHY Frigyes, *Az ötvenéves Kosztolányi*, Nyugat, 1973/4, 271.

¹⁵⁰ Kállay Géza, elemzésében több példát sorakoztat fel a regényből, amik a karikaturisztikus túlrájzolásról és többszörös jelzők használatáról tesznek tanúbizonyyságot. KÁLLAY Géza, *I.m.*, 179–182.

¹⁵¹ „A bírósági tárgyalás és a védőbeszéd [...] amely önmaga paródiájává válik” SZITÁR Katalin, *I.m.*, 151.

¹⁵² ÉA, 341.

– ám a kéziratban eredetileg a következő sor is szerepelt: „*mint azok a férfiek, kik otthon durvák és rossz lelkiismeretüket idegen környezetben, nyilvános helyeken igyekeznek könnyíteni*”.¹⁵³ Ez tehát a regény kiadásában nem olvasható, máris (még) több értelműséget kölcsönözve az adott résznek, hiszen még a kézirat fényében is kérdéses lehet, mennyire hordozza a paródia vagy az irónia jegyeit ezen a ponton a szöveg.

A többértelműség az elbeszélésben leginkább annak köszönhető, hogy „a narrátor a szereplők gondolatai [...] mellett – e szereplők testének, gesztusainak, látható cselekedeteinek [...] rögzítésére törekszik”.¹⁵⁴ Csakhogy ezeknek az információknak az értelmezése már nem a szöveg függvénye, hanem kizárólag az értelmező alanyé. Ugyanazt az eseménysort egyéntől függően más és más módon értelmezhetjük.

Az eddig említett megközelítések mellett beemelhetünk a gondolatmenetünkbe egyéb tudományágakban használatos fogalmat. A megfigyelő hatás a társadalomtudományokban ismeretes jelenség, habár a fizikában is jelentős tényező. Egyszerű példa rá egy személy viselkedésének megfigyelése. A megfigyelő hatást gyakorol a megfigyelt személyre, azaz a megfigyelés hatására a megfigyelt személy máshogyan fog viselkedni, mint ha nem figyelnek meg. Ezért a kutatók célja ilyen esetben, hogy láthatatlanná váljanak a megfigyelt személy számára.¹⁵⁵ Ebből az következik, hogy a megfigyeltnek tudatában kell lennie, hogy megfigyelik. A fizikában azonban, ahol nem személyekkel, hanem sokszor részecskékkel dolgoznak használatos egy ugyanilyen elv. Ebben az esetben nem beszélhetünk tudatról a megfigyelt részecskében, a megfigyelő hatás mégis érvényesül, igaz más elnevezéssel. A fizikában határozatlansági relációnak hívják ezt, ami egy képlettel felírható tényező. Azt jelöli, hogy mennyi pontatlanság lehet egy amúgy ideális kísérlet esetében is. A kutatók egy kísérletben, a cél függvényében szükségszerűen alkalmaznak valamilyen módszert, például megvilágítást, de ez a módszer törvényszerűen befolyásolja a kísérlet eredményét. Nem lehetséges teljesen pontos képet kapni, hogy érintetlenül milyen a részecske adott tulajdonsága.¹⁵⁶

Ha az *Édes Annára* vonatkoztatjuk mindezeket, kérdéses lehet, vajon húzhatunk-e párhuzamot a részecskék és a szöveg között. Lehetséges-e, hogy egyes hermeneutikai megközelítések is *torzító* hatást gyakoroljanak a jelentésre? Példának okáért, véleményem szerint Szegedy-Maszák Mihály erre alkalmazta a „kisajátító magyarázatok” fogalmát,¹⁵⁷

¹⁵³ ÉA, 340.

¹⁵⁴ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 34.

¹⁵⁵ HÉRA Gábor–LIGETI György, *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*, Osiris, Budapest, 2014, 132.

¹⁵⁶ A. I. KITAJGORODSZKIJ, *Fizika mindenkinek II.*, ford. Tóth Judit, Gondolat, Budapest, 1984, 325–326.

¹⁵⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *I.m.*, 285.

valamint a kritikai kiadásban is olvashatjuk Bóka László tanulmányával kapcsolatban, hogy „egyoldalúan emelte ki a regényben az ellenforradalom kritikáját, s hallgatott a kommün elleni szövegrészekről”.¹⁵⁸ Számolnunk kell tehát azzal, hogy értelmezői módszereink, előzetes feltevéseink befolyásolják az eredményt, amire végül jutunk, ez azonban már nem az *Édes Anna* sajátja, de kétségtelenül a kedélyeket a végtelenségig borzoló alkotása ez a magyar irodalomnak.

A megfigyelő hatással kapcsolatban végül, de nem utolsó sorban érdemes elgondolkodni a cselekmény szempontjából is, hiszen nem sok olyan jelenetet olvashatunk a regényben, amikor Anna egyedül lenne. Az első éjszaka Vizyék konyhájában,¹⁵⁹ aztán pár pillanat, mikor gazdát várta az utazásból egy reggel,¹⁶⁰ vagy amikor megitta a Jancsitól kapott gyógyszert.¹⁶¹ Még a gyilkosság jelenetében¹⁶² is alig egy oldal az a rész, ahol Anna egyedül van. A sűrített cselekményben éppen arról nem kap az olvasó tudósítást, hogy Anna milyen módon hozza meg döntéseit, melyek a gondolatai és milyen a viselkedése, mikor egyedül van. Arról már ejtettünk szót, hogy Anna mások szemében sokszor a megfigyelés tárgya volt, és arról is, hogy még hús-vér személyek hiányában is a tárgyakat érezte figyelő tekinteteknek. A panoptikumra hasonlító érzékelés kétségtelenül rendet teremtett az Attila utcai házban, és Annában sem hagyott semmi kivetnivalót, mint munkaerő, de ebből az is következik, már a megfigyelő hatás tükrében is, hogy az olvasó – és feltételezhetően a többi szereplő – sem ismerte meg Anna őszinte és megfigyelőhatás-mentes valóját. Mindezeket számba véve tehát nem gondolhatjuk, hogy sikerült volna Anna személyiségét mélyrehatóan megismernünk.

Akárhogy is, az illúziókeltés, a torzítás, az értelmezői eredmények sokasága, és olykor ellentmondásossága mind arról tanúskodnak, hogy a regény a *megfejtetlenség* bélyegét viseli. A tanulmányok sorából a következő mondatot emelném ki, amely Devecseri Gábortól származik: „a regényben minden kód és pára, minden annak a sejtelmességnek szegődik szolgálatába, mellyel a regény át van itatva, hogy mélyebben hatoljon a szívünkbe”.¹⁶³ Fontos ez azért, mert a sejtelmességet egy lehetőségekkel teli gazdagságként definiálja és nem akadályként. Tovább oldandó a megfejtetlenség kiábrándító feszültségét, az előbbieket annyival egészíthetjük ki, hogy a több, kevésbé direkt információ esetenként sokkal informatívabb a célirányos közlésnél. A regény így hatol mélyen, nem csak a szívünkbe, hanem tudatunkba is, ami koherens végkövetkeztetés híján ugyan, de értelmünket gyarapítja.

¹⁵⁸ ÉA, 840. Veres András jegyzete

¹⁵⁹ ÉA, 181.

¹⁶⁰ ÉA, 405.

¹⁶¹ ÉA, 419.

¹⁶² ÉA, 497.

¹⁶³ ÉA, 817.

A regényben nemcsak a szöveg szintjén, a jelentésben találkozhatunk illúziókeltő hatással, hanem materiálisan is a cselekményben. Az *Édes Annában* szereplő karakterekre ez ugyanolyan hatással lehet, mint az olvasóra a szöveg, amely eltakarja a mögöttes értelmet. A fényről és az üvegről való elmélkedést fogjuk itt folytatni, mivel ez a kettő a *káprázat* kiemelt eszköze nemcsak a regényben, hanem az életben is. Gondolhatunk itt az üveg (önmagában is) számos tulajdonságára: az áttetszősége, a tükröződésre, a torzításra, a fény átengedésére és törésére, vagy a ragyogásra.

Tágabb értelemben, az üveg építészeti felhasználásától haladhatunk egészen az iparművészeti vonatkozásokig. Bármilyen épület esetében, az üveg alkalmazását tekintve az ablak lehet az első elem, ami eszünkbe jut. Az ablakkal kapcsolatban megint csak Anna környezete az, ami említésre méltó. A konyha ablakáról ezt olvassuk: „[Vizyné] *becsukta a vakudvarra néző ablakot*”.¹⁶⁴ Anna érkezése után pedig azt is megtudjuk, mit lehetett látni ezen az ablakon keresztül: „*Egy bérház irdatlan tűzfalát látta [Anna]*”.¹⁶⁵ A művészettörténetet illetően a modernistáknál a vakablak vagy tűzfalra nyíló ablak a lét teljes megismerhetetlenségét szimbolizálja.¹⁶⁶ Ez abszolút vonatkoztatható a megfejthetlenség problémájára is. Továbbá említettük már az ablak funkciói között a kilátást, ami Anna esetében így valóban korlátozott. Víznyék utcára nyíló ablakával ellentétben a konyhából nem nyomon követhetőek a dolgozat elején felsorolt események sem. Emellett a fény beengedése is sokkal csekélyebb: „*mely csak a vakudvarról kapott világítást és nappal is sötét volt*”.¹⁶⁷

A konyha ablaka különben építészeti igen nehezen rekonstruálható. A tűzfalon mellékhelyiségek ablakai láthatóak¹⁶⁸, de van egy bizonyos lángocska is, ami szüntelen ég: „*Már a tűzfalon se izzottak az ablakok fényes négyszögei [...] a tűzfal tetején még égett egy lángocska. [...] Csak egy lámpa volt, közönséges olajlámpa.*”¹⁶⁹ Az olajlámpáról a tűzfal tetején nem tudjuk, hogy valakinek az ablakában, üvegen keresztül kell-e elképzelnünk egy kamrában vagy mellékhelyiségben, netán egészen máshogy. Továbbá azt sem tudjuk, miért égett szüntelen. Bónus Tibor tanulmányában ezt a lámpát egyszerre állítja párhuzamba és cáfolja meg egybeesését Báthory petróleumlámpájával.¹⁷⁰ Az egybeesés kizárását kívánja az építészeti probléma feltárása is. Báthory úrnak a szobaablakában és nem a mellékhelyiségében

¹⁶⁴ ÉA, 37.

¹⁶⁵ ÉA, 183.

¹⁶⁶ Ny. TOPOROV–M. Ny. SZOKOLOV, art. *I.m.*, 26.

¹⁶⁷ ÉA, 29.

¹⁶⁸ „*A lakók, amint odaát bementek e ház mellékhelyiségeibe*”. ÉA, 183.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ BÓNUS Tibor, *I.m.*, 98.

olvastunk ablak mellé tett petróleumlámpáról.¹⁷¹ Anna kilátása viszont tűzfalra nyílik, amin minden bizonnyal nem található szobaablak.

Azonban Anna Báthorynál tett látogatása bonyolítja csak igazán az ablak helyzetének megítélését, ugyanis Anna, Báthory úr szobaablakából rálát saját hajlékára: „*Anna nyomban az ablakhoz sietett s lefelé tekintett. Fölfedezte az ő házukat, megismert egy fát, arról az ablakát s csodálkozott, hogy innen, a magasból milyen kicsi*”.¹⁷² Felmerül a kérdés, hogy Anna egyáltalán látott-e az ablakából szobaablakokat, és ha igen, akkor miért csak tűzfalról olvasunk? Ez leginkább úgy lehetséges – annak ismeretében, hogy Báthory úr szemben lakott Vیزیékkel¹⁷³ – hogy a konyhaablak a ház oldalán volt vagy egy beszögellésben, de semmiképpen sem teljesen szembe Báthory ablakával.¹⁷⁴ Ebből feltételezhetjük, hogy Anna korlátozott kilátása abban is megmutatkozott, hogy kevesebb dologra látott rá, mint amennyien az ő ablakára ráláthattak. Vagyis Anna ablakában is, a lét megismerhetetlensége mellett a panoptikusság köszön vissza, amiben ezek az irányok hasonlóak. A megfigyeltre teljes rálátás nyílik, a megfigyelt azonban nem látja megfigyelőit.

Építészetiileg az ablak – a kilátás biztosítása mellett – határolóképesége folytán is fontos. Alkalmas a külső-belső, valamint a szent és profán elválasztására vagy szimbolizálására.¹⁷⁵ Ennek klasszikus művészettörténeti megvalósulása a középkori templomok művészi üveglakainál keresendő. Ekkor a kilátás háttérbe szorult és nagyobb hangsúlyt kapott a fény beengedése,¹⁷⁶ valamint a díszítés. Táblaképek helyett üvegfestmények hordozták a hit és a keresztény kultúra történeteit, üzeneteit. A hatalmas méretekben kiterjedt, szinte már falként működő ablakok a gótikus stílust jellemezték leginkább, és teremtettek egyfajta anyagtalanságot, emelkedettséget.¹⁷⁷ A felismerés, hogy az üveg felhasználása az építészetben képes megigézni, hangulatot teremteni – tehát van valamiféle materiálisan behatárolhatatlan hatása –, okot ad a regénybeli üveg-motívum további vizsgálatára.

A szöveg sem mentes ettől az összehasonlító gondolkodástól, például a regény maga állít párhuzamot két külön építészeti műfaj és kor között, mikor a bank székesegyház-allegóriáját

¹⁷¹ ÉA, 459.

¹⁷² ÉA, 459.

¹⁷³ ÉA, 443.

¹⁷⁴ Napjaink Budapestjén például a Liliom utca 14 szám alatt láthatunk hasonló kialakítást: tűzfalakkal és félreeső ablakokkal.

¹⁷⁵ SZÜCS Endre, *I.m.*, 11.

¹⁷⁶ Suger apát mondta: „*A fény isteni eredetű, a mennyből sugárzik ránk*” MESTER Éva, *I.m.*, 54.

¹⁷⁷ Nikolaus PEVSNER, *Az európai építészet története*, ford. Borbás Mária, szerk. Róka Enikő, Corvina, Budapest, 2014, 52.

kínálja fel a befogadónak.¹⁷⁸ Ahogy a katedrálisban elhatárolódik a szent a profántól, úgy igeekszik a bank épülete is sajátos hangulatot teremteni a falain belül. Mester Éva azt írja könyvében, hogy a XIX. és XX. századi pénzüintézetek is alkalmazták az üvegművészetet: „fel akarták kelteni a leendő ügyfelek és üzlettársak bizalmát”, valamint „tőkeerősséget és nagyvonalúságot kívántak sugározni”.¹⁷⁹ Ez megfelel az *Édes Anna* történelmi korának, és olvasunk is rá példát a szövegben: „*Jancsi szeretett időzni az előcsarnokban, zöld márvánnyal rakott, aranyozott folyosón, hol üvegfestmények szűrtek át a napsugarakat [...] Mindenütt a bőség és a feltétlen jólét terpeszkedett*”.¹⁸⁰ Illetve Jancsira gyakorolt hatása is nyilvánvaló volt: „*Milyen érdekes világ volt ez és milyen biztonságos. Jancsi úgy érezte, hogy a megrendült világ szilárd pontjára került [...] Egyszerre felnőttnek, önállónak képzelte magát*”.¹⁸¹ Tekinthejtük ezt káprázatnak, ha nem is gondolunk bele a pénz és értékének törékenységebe, vagy a bankok igencsak negatív megítélésére a köztudatban, láthatjuk Jancsi történetében is, hogy a bank közege nem volt olyan meghitt, mint amennyire először gondolta. Gondosan megszervezett „farsangján”, azaz vacsoráján is csalódás érte: „*Azokra, akikre föltétlen számított, a bankosok, nem jöttek el*”.¹⁸²

Építészetileg, ugyancsak Jancsi személyéhez köthetően, a bank mellett további helyszín a Club des Parisiens: Jancsi törzshelye és a *Farsang* című fejezet fő helyszíne. „*Ezt az újonnan alapított bár az akkori viszonyokhoz képest fényűzően rendezték be mindenféle tükrökkel, csillárokkal, aranyfüstös gipszoszlopokkal*”.¹⁸³ Figyelemre méltó a tükrök használata. Az építészetben a tükörtől általában intenzívebb optikai hatást várnak, hiszen képes nagyobbak láttatni a teret. Emellett nem csak a tárgyakat, a teret tükrözi, hanem a fényt is, gyarapítva a világosságot.¹⁸⁴ A tényleges díszítettséget, pompát, ha úgy tetszik, duplikálja. Továbbá a következőkkel találkozunk a szövegben: „*Maga a táncterem valóságos látványosság volt. Üveglap borította, alulról rózsaszín villanylámpák világították meg, melyeket virágfüzerek fontak körül, úgyhogy valami meleg, tündéri jégpályának tetszett*”.¹⁸⁵ A fény és az üveg találkozása esetenként tehát egészen másnak láttatja az adott teret, mint amilyen valójában. Amennyiben a szereplők benyomásainál maradunk, Jancsi elragadtatása mellett azt is megemlíthetjük, hogy éppen ez volt az a táncparkett, amin nőnek öltözve, vagyis másokat

¹⁷⁸ „*A hatalmas épület a tér közepén oly ünnepiesen és méltóságosan magasodott az égbe, mint egy székesegyház.*” ÉA, 325.

¹⁷⁹ MESTER Éva, *I.m.*, 169.

¹⁸⁰ ÉA, 327.

¹⁸¹ ÉA, 329.

¹⁸² ÉA, 484.

¹⁸³ ÉA, 411.

¹⁸⁴ MESTER Éva, *I.m.*, 76–77.

¹⁸⁵ ÉA, 411.

megtévesztve táncolt több nővel és férfival is. „*Mindez oly furcsa volt, hogy Jancsi utána maga is fölkiért többeket, váltakozva táncolt férfiakkal, nőkkel*”.¹⁸⁶ Így van ebben a jelenetben is szoros összefüggésben az események sora a környezet leírásával. Így teremti meg a tárgyi miliő a benne lezajló illúziószerű történés hiteles előadását.

Továbbá Vizedék háza, mint helyszín, a már említett tisztaság és ragyogás mellett az üveg építészeti felhasználását tekintve, szintén figyelmet érdemel. Az *Anna* című fejezetben találkozunk először a ház mesés voltával: „*Úgy tetszett, egy elvarázsolt kastélyba került [Anna]*”.¹⁸⁷ Majd nem sokkal később ismétlődik a kastély-hasonlat: „*Takaros, mint egy kastély. Homlokzatát szürke gipszrózsák ékesítették, erkélyek csüngtek róla, könnyedén odaragasztva, akár a fecskéfészkek [...] övéké üveges, verandaszerű, vacsorázni is lehetett rajta*”.¹⁸⁸ A leírás alapján is érzékelhető az üveg már ismert anyagtalan volta a könnyed nyelvi megformáltság okán. A kastély-hasonlat Vizedék estéjén tetőzik, a következőképpen: „*kinyitotta a kaput és beengedte a vendégeket, látni lehetett a lépcsőházat, mely a tetővilágításával egyetlen kis zárt palotává varázsolta a házat*”.¹⁸⁹ A korszakban, a középületek esetében is beszélhetünk üveglakokról, ajtókról. A regényben erről nem sokat olvasunk, csak Vizedék tejüvegajtóját ismerjük, de az idézett rész mégis párhuzamba állítható azzal, hogy az üveg és a fények a lépcsőháznak is bensőséges, megnyugtató légkört kölcsönözhetnek.¹⁹⁰ Nem véletlen talán, hogy a kivilágított lépcsőházzal a nyugalommal ellentétes *Rémület* című fejezetben olvasunk, amelyben később a gyilkossági jelenet is zajlik. Feszültséget teremt az ellentétek nyelvi alakzata is, a zárt és varázslatos jelző nem kizáró, de ambivalens párosítás.

Az üveg és a tükör esetében ugyanakkor nem csak az illúzió, a káprázat lehetősége jelenik meg a regényben. Az említett felületekhez köthető esetenként a képzelet kivetülése is. Amikor Anna iránt érzett vágya kínozza Jancsit, rápillantott a tükörrre, és ez magával vonta fantáziájának képi megjelenését: „*Megállt a nagytükör előtt, nézegette, arra gondolt, hogy ez a tükör visszaveri két ember alakját is, akik meztelenül, összeölelkezve csókolóznak előtte*”.¹⁹¹ Máskor pedig a bankban ülve az ablakra nézve öntötték el újra tudatát a hasonlóan szenvedélyes gondolatok: „*Végül megunt, félredobta és az ablakra bámult. Ekkor jutott eszébe Anna szája*”.¹⁹²

¹⁸⁶ ÉA, 484.

¹⁸⁷ ÉA, 165.

¹⁸⁸ ÉA, 193.

¹⁸⁹ ÉA, 492.

¹⁹⁰ SZÜCS Endre, *I.m.*, 25.

¹⁹¹ ÉA, 349.

¹⁹² ÉA, 379.

Az ablakokon és a berendezésen kívül az üvegtárgyakról sem feledkezhetünk meg. Több kulcsjelenetben is szerepet kapnak, és erősítik a mesés, varázsos jelleget. Vizyné lányának tükre mindenképpen kihagyhatatlan a felsorolásból. Anna, érkezését követően nem sokkal, eltörte Vizyné féltve őrzött kincsét: „*Egy székre állva törölgette az aranycirádás tükröcskét. Egyszerre leejtette. Bizony izzé-porrá törött*”.¹⁹³ Vizyénél töltött idejében ez volt Anna első kisebb traumája, természetesen nem kevés szimbolikus tartalommal. A tükörre pillantás kiemelhető következménye a regény cselekménye alapján az újabb nézőpont megteremtése. Egy ember nem képes saját magára tekinteni, mint ahogyan egy másik ember teszi őrá nézve, csak tükör segítségével. Ezzel találkozunk Vizyné és Jancsi esetében is mikor tükörbe néztek, és hirtelen az olvasó is tudósítást kapott a szereplők saját nézőpontjából az ő saját arcukról.¹⁹⁴ A tükör szimbolizálhatja az ember magára való rátekintésének, saját élethelyzetére való rálátásának képességét. A tükörtörés pillanatában Anna ettől a képességtől szabadulhatott meg. Rádadásul a törés után nem sokkal ezt olvassuk: „*Anna nem gondolkozott többé semmiről*”.¹⁹⁵ Ennek alapján a tükör sérüléséből fakadó korlátozott nézőpont egyfajta vakságként is értelmezhető, így a regényben megjelenő védekezésekhez sorolandó. Kérdés, hogy ez az önmagára való mérsékelt rálátás változott-e Anna esetében, mikor Jancsis románca után rendszeresen megnézte magát a tükörben: „*Pedig a kedvéért már adott is magára. Naponta többször fésülködött, a tükörbe pillantgatott, még otthon, munka közben is a legszebb ruháját viselte*.”¹⁹⁶

Az aranycirádás tükör mellett találkozunk még metszett borosüveggel, amely Viza számára, más tárgyak mellett, a fényes polgári életet jelképezte: „*Gondolatban már kívánta [...] az ezüstkéseket, a metszett borosüvegeket, melyek hajdan ragyogtak ezen az asztalon*”.¹⁹⁷ Továbbá az üvegtál a piskótás jelenetben magában hordozza az Anna érkezése előtti és utáni időszak ellentétét, hiszen szembe állítható a *Fanyar vacsora* című fejezetben olvasott fatálcával. „*Fatálcán bevitte a vacsorát [Vizyné]*”¹⁹⁸ és „*Anna üvegtálon hozta a mandulás piskótát*”.¹⁹⁹ Illetve a gyilkosság előtti estélyen találkozunk a már említett kristálycsillárral, valamint üvegtányérral, késpallóval, sajtharanggal, sőt a nyomozáskor még egy üvegkanállal is.²⁰⁰ A csilláron kívül a felsorolt tárgyak mind üvegből készültek. „*Szesélyes, futurista színfoltokban*

¹⁹³ ÉA, 203.

¹⁹⁴ „*Még a tükörben is megnézte magát [Vizyné]. Arca fáradt volt, törődött.*” ÉA, 147.

„*és a tükör elé állt [Jancsi]. Szeme véres volt, arca halálsápadt.*” ÉA, 395.

¹⁹⁵ ÉA, 205.

¹⁹⁶ ÉA, 413.

¹⁹⁷ ÉA, 43.

¹⁹⁸ ÉA, 41.

¹⁹⁹ A kéziratban először üvegtálca szerepelt, amit végül üvegtálra módosított a szerző. ÉA, 238–239.

²⁰⁰ „*Még a vendégséges asztal ételei között is kotorásztak [a rendőrök], a habostortában, egy üvegkanállal*”. ÉA, 504.

rémllett eléje egy üvegtányérkán a baracklekvár sárga maszatja és egy késpalló, káposztásrétes és sajtharang”.²⁰¹

Talán ezen a ponton is megfogalmazható a konklúzió, miszerint ezek a regénybeli üvegtárgyak a fényes polgári élet szimbólumai, de ezt az állítást nemcsak a regény, hanem az iparművészet történelmével is megalapozhatjuk. Az üveg az ókorban sokáig az arannyal és más nemesfémekkel egyenértékű anyag volt.²⁰² Az üvegtechnológia fejlődésével az értéke már közel sem azonos az aranyéval, de egyes tulajdonságaiban továbbra is rokonítható a nemesfémekkel. Fényes és tükröződik, vagyis ragyogást kölcsönöz, emellett több stílus kedvelt anyaga. Gondolhatunk a szecesszióra, art deco-ra, ami mind összefüggésbe hozható a regény cselekményének korrajzával.²⁰³ Nádaï Pál, aki 1922-ben adott ki könyvet az akkori Franciaországból érkező stílushullámról, a következőket írta: „Talán tudatosan, talán öntudatlanul: a luxus művészi vágyait szolgálja. [...] Finom apróságokkal, szép anyagokkal, csillámló műtárgyakkal ejti rabul az érdeklődést”.²⁰⁴ Vagyis az említett üvegtárgyak is a luxus iránti vágyat, a rabul ejtést hordozzák magukban.²⁰⁵

Következésképpen elmondhatjuk az *Édes Annával* kapcsolatban, hogy nemcsak az olvasót fenyegeti az illúzió, a megfeythetetlenlenség veszélye, hanem a tárgyi környezet okán azt is látjuk, maguk a szereplők is átélnek kápráztató pillanatokat. A ragyogás és a fényesség, ami sok

²⁰¹ ÉA, 496.

Valamint ismételten megjelenik a futurizmus említése által a káprázat, valami több, mint ami természetszerűen látható Vizyné számára.

²⁰² Herbert HAAG, *Bibliai lexikon*, ford. Ruzsiczky Éva, Apostoli Szentszék, 1989, 1896–1898.

²⁰³ Korban a regény a szecesszióval inkább azonosítható, már csak azért is, mert a szöveg nyelvi díszítettsége irodalmi értelemben szintén szecessziós vonás. Emellett a magyar üvegművészet történetében is tisztán körülhatárolható a szecessziós stílus. VARGA Vera, *I.m.*, 121–128.

Az art deco azonban korban kicsit későbbi (húszas-harmincas évek) és csak a hatvanas években definiált művészettörténeti fogalom, de több pontban is vonatkoztathatjuk a regényre. Az art decóban is megjelenik a luxus ígérete, az illúziók és remények kérdése, továbbá az art deco tárgyaira jellemző a stilizált jelleg vagy a geometrikus formaalakítás. VADAS József, *A magyar art deco*, Corvina, Budapest, 2005, 7, 18.

Annát például pont egy geometrikus hatszög alakú asztal frusztrálta többek között a tárgyi környezetben: „*Maguk a bútorok is valami névtelen réműlettel töltötték meg. [...] az asztal nem gömbölyű, hanem hatszögletes és alacsony*” ÉA, 199. Talán ezzel rokonítható Jancsi arca is: „*Arca pedig, csupa szeszélyes sík, egymásra borítva, csupa furcsa ötszög, mint egy kubista faszobor.*” ÉA, 309 Az üveggel tehát párhuzamba állítható az art deco és a kubista féle szögletesség, ami egyfajta töredezettséget is idézhet a befogadóban és ez a töredezettség Jancsi mellett Anna külsejében is tetten érhető: „*Szája vérszegény és cserepes [...] Körme kurta és csempé.*” ÉA, 157. Valamint testalkata is a nőies gömbölyded formákkal ellentétben „*gyöngye, elmaradott, talán csöppet fiús is még.*” Uo.

²⁰⁴ NÁDAI Pál, *Jelenkori szépségtörekvések*, Budapest, 1922

²⁰⁵ Érdemes, ha jelen esetben zárójelen is, de az üveg törékenységevel is foglalkozni. Az üvegekörnyezet, a temérdek üvegtárgy a törékenység érzetét is megteremti, hiszen az üveg sérülékenysége éppen a törékenységből adódik. Ha párhuzamba állítjuk ezt Anna jellemével és a cselekmény alapján azt mondjuk, hogy Anna törékenységet mutatott a Vízgyékkal vagy Jancsival szemben megfigyelhető kiszolgáltatottságának képében, akkor a törés kockázatára is gondolnunk kell. Az üveg bár sérül, mikor eltörik, sok éles darabkára esve mégis hordoz magában valamiféle teljesértékűséget a veszélyben. Így hordozza Anna is magában ezt a feszülő ellentétet, a sérülékenységet ugyanakkor a sebzés lehetőségét is.

esetben az üveghez köthető, olykor veszélyezteti a látás lehetőségét.²⁰⁶ Ennek következményét tapasztalhatjuk a *Miért...?* című fejezetben, hiszen a szereplők értetlensége a gyilkosság fölött a tisztánlátásuk hiányából is fakadhat.

Rejtélyesebb azonban Anna alakja, aki nem tanúskodott összetett gondolkodásról, nem mutatkozott „elvarázsolt” jelleműnek, vagy a varázslatra fogékonyak, mint mondjuk Jancsi. Anna vajon meg tudta különböztetni a valóságot az illúziótól? Anna, aki megteremti a ragyogást, a tisztaságot, a fényességet. Anna, aki belenéz a villanykörtebe, mikor felkapcsolja a lámpát, mert közvetlenül akar meggyőződni valóban ég-e. Nem elég, hogy látja: világos lett.²⁰⁷

²⁰⁶ „a fény(csóva) vakká is tesz a látványra” BÓNUS Tibor, *I.m.*, 290.

²⁰⁷ „Csak épp hátrafordult, miután elcsavarta a kapcsolót, mert hiába látta, hogy a szoba megvilágosodik, arról is meg akart győződni, hogy csakugyan ég-e a lámpa.” ÉA, 199.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozatom lényegi kérdése Veres András már említett gondolatával szinkronban, hogy valóban érdemes-e az *Édes Anna* tárgyi környezetével foglalkozni, valóban egy jól strukturált, kifejező tárgyi rendszer-e az, ami körvonalazódik a szövegben. A dolgozat kizárólag az üveg esetében vizsgálta ezt a fajta szemléletességet, de azt kell mondanunk, maga a tanulmány igazolja a célkitűzés érvényességét. A regény bővelkedik a nevek kifejező erejében,²⁰⁸ a hasonlatok érzékletességében, most viszont arról is megbizonyosodhattunk, hogy a materiális környezet részletei is éppolyan fontosak.

További eredménye az értelmezésnek, hogy egyes hasonlatok mélyebb kibontására adott lehetőséget. Gondolhatunk itt az örökimádás képére, vagy az üvegbúra-hasonlat kiterjesztett vizsgálatára az üvegről való absztrakt gondolkodás révén. Ebből következik, hogy a tárgyi környezet üveg vonatkozású feltárása mellett, az üveg sajátosságai okán részletezhattunk olyan kérdéseket, amelyek már a korábbi értelmezésekben is felmerültek. Példának okáért ilyen fogalomkör volt a tisztaság, a zártság, a védekezés vagy az illúzió. A dolgozat olvasható tehát az üveggörnyezet vizsgálataként, az üveg materiális és immateriális megjelenésének feltárásaként, ugyanakkor a recepció eredményeinek bővítéseként is. Az, hogy az üveg nézőpontjából való megközelítés sokszor vezet a már felmerült fogalmak továbbgondolására, csak még inkább alátámasztja, hogy a regény egyes olvasatait nemcsak a cselekmény és annak értelmezései igazolják, hanem ezekkel összhangban a regényvilág miliójének megfigyelése is elvezet hasonló következtetésekre. Vagyis gyakorta ugyanannak a célnak a szolgálatában áll a környezet rajza, mint a cselekmény szála. A dolgozat tehát a tárgyi környezet egy szűkebb szegmensére, az üveg vizsgálatára tett kísérletet az *Édes Annában*, amivel előre vetítette a további (rész)területek kutatásának lehetőségét, valamint a központi célkitűzés mellett kiegészítő eredményekkel is szolgált.

A tanulmány a terjedelmi megkötések miatt természetesen nem meríti ki az üveggel kapcsolatban említhető tárgykörök részletes és mélyreható kutatását. Külön fejezetekben lehet végigkísérni a tükröződés vizsgálatát, ezen belül a Lacan-féle tükröz-stádium problémáját, a mimézis-elv értelmezési lehetőségeit és a tükröződésből adódó keretezés megjelenését a regény szerkezetében. Továbbá újabb fejezetet alkothat az üveggel összefüggésbe hozható töredezettség – és esetenként az ehhez párosuló többnézőpontúság –, valamint még számos más aspektusból meg lehetne közelíteni az üvegen kívül a materiális közeget.

²⁰⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *I.m.*, 315.

BIBLIOGRÁFIA

- A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari technológia alapjai. Élelmiszeripar*, szerk. Dr. Magda Sándor és Dr. Marselek Sándor, Mezőgazdasági Szaktudás, Budapest, 2000
- Art. Glória = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy*, főszerk. Benkő Lóránd, szerk. Kiss Lajos és Papp László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967
- Art. *Ultraibolya fény* = *Természettudományi kislexikon. A–z.*, szerk. Somogyi Béláné, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971
- BALASSA Péter, *Kosztolányi és a szegénység. Az Édes Anna világképéről*, Új Írás, 1985/11, 110–115.
- BÁRDOSI Vilmos, *Magyar szólások, közmondások. Értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*, Tinta, Budapest, 2012
- BÓNUS Tibor, *A másik titok: Kosztolányi Dezső: Édes Anna*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2017
- Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés. A börtön története*, ford. Fázsy Anikó, Gondolat, Budapest, 1990
- Kenneth FRAMPTON, *A modern építészet kritikai története*, ford. M. György Katalin et al., szerk. Kerékgyártó Béla, Terc, 2007
- Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diszkurzus*, ford. Sepeghy Boldizsár = *Az irodalom elméletei*, I., Jelenkor, Pécs, 1996
- Arnold van GENNEP, *Átmeneti rítusok*, ford. Vargyas Zoltán, L'Harmattan, 2007
- GONDOS Ernő, *Kosztolányi „Édes Anná”-jának jelentése és befogadása* = Uő., *Olvasói ízléstípusok*, Kossuth, Budapest, 1975
- Herbert HAAG, *Bibliai lexikon*, ford. Ruzsiczky Éva, Apostoli Szentszék, 1989
- HÉRA Gábor–LIGETI György, *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*, Osiris, Budapest, 2014
- KARINTHY Frigyes, *Az ötvenéves Kosztolányi*, Nyugat, 1973/4, 265–272.
- KÁLLAY Géza, *Semmi vérjel: szövegbe helyező kísérletek*, szerk. Horgas Béla et al., Liget Műhely Alapítvány, 2008
- A. I. KITAJGORODSZKIJ, *Fizika mindenkinek II.*, ford. Tóth Judit, Gondolat, Budapest, 1984
- Friederich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. Kékesi Zoltán, Magyar Műhely–Ráció, 2005
- KONDOROSI Ferenc, *Emberi jogok és kultúrák*, Eszmélet, 2016/109, 26–40.
- Kosztolányi Dezső. Az élő költő. Szemelvények műveiből, életrajza, méltatása*, Kosztolányi Dezső Emlékbizottság, Budapest, 1936
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, szerk. Veres András, Kalligram, Pozsony, 2010

- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükörfolyosó: Magyar írókról*, szerk. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2004
- KOVÁCS Árpád, *A költői beszédmód diszkurzív elmélete = A szótól a szövegig és tovább...: Tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből*, szerk. Uő. és Nagy Árpád, Argumentum, Budapest, 1999
- L. VARGA Péter, *Medialitás és hermeneutika*, Buksz, 2006/3, 251–255.
- Magyar Katolikus Lexikon*, IX–X. kötet, főszerk. Diós István, szerk. Vinczián János, Szent István Társulat, Budapest, 2005
- MESTER Éva, *Az építészeti üvegek iparművészeti értékei: Magyarországi üvegfestmények és díszüvegezések*, Geopen, Budapest, 2012
- NÁDAI Pál, *Jelenkori szépségtörekvések*, Budapest, 1922
- Nikolaus PEVSNER, *Az európai építészet története*, ford. Borbás Mária, szerk. Róka Enikő, Corvina, Budapest, 2014
- SZABÓ Árpád, *Írástudóknak való*, Valóság, 1947/3, 199–207.
- SZÁVAI János, *Az önéletírás*, Gondolat, Budapest, 1978
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *Szó, kép zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata*, Kalligram, Pozsony, 2007
- SZITÁR Katalin, *A prózanyelv Kosztolányinál*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészdoktori Értekezések, Budapest, 2000
- SZÜCS Endre, *A megfestett fény. Díszüveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig*, Geobook, Szentendre, 2005
- M. SZVESNYIKOV, *Az üveg titkai*, ford. Gellért György, Szikra, Budapest, 1948
- THEOPHILUS Presbyter, *A különféle művességekről*, ford. Takács Vilmos, Műszaki, Budapest, 1986
- V. Ny. TOPOROV, *Dosztojevszkij poétikája és a mitológiai gondolkodás archaikus sémái*, ford. Erdei Ilona, Helikon, 1982/2–3, 282–299.
- V. Ny. TOPOROV–M. Ny. SZOKOLOV, art. *Ablak = Mitológiai enciklopédia*, I., főszerk. Sz. A. Tokarev, ford. Bárány György et al., Gondolat, Budapest, 1988
- TÖRÖK László, *Az Eucharisztia, Jézus lakomája = Az Eucharisztia a Szentírásban. Biblikus tanulmányok az 52. Nemzeti Eucharisztikus Kongresszusra való készület jegyében*, szerk. Kocsis Imre, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2011
- VADAS József, *A magyar art deco*, Corvina, Budapest, 2005
- VARGA Vera, *Az üveg jelentése. A 19-20. századi üvegművészet ábrázolások, allegóriák, szimbólumok tükrében*, Helikon, 2002
- VÖRÖSMARTY Mihály, *A szép szemek = Vörösmarty Mihály költeményei*, I., szerk. Lator László, Unikornis, Budapest, 1994